

Den skamløse litteraturen: litteraturen som frigjøringsprosjekt

En analyse av Nasim Karims *Izzat. For ærens
skyld*, Mina Bais *Skam* og Namra Saleems *I
morgen vi ler*

Maren Molvik

Masteroppgave i nordisk litteratur
Institutt for lingvistiske og nordiske studier

UNIVERSITETET I OSLO

2017

Den skamløse litteraturen: litteraturen som frigjøringsprosjekt

En analyse av Nasim Karims *Izzat. For ærens skyld*, Mina Bais *Skam* og Namra Saleems *I morgen vi ler*

© Maren Molvik

2017

Den skamløse litteraturen: litteraturen som frigjøringsprosjekt

Maren Molvik

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven er en analyse av Nasim Karims *Izzat. For ærens skyld* (1996), Mina Bais *Skam* (2014) og Namra Saleems *I morgen vi ler* (2016). Romanene handler om unge, muslimske kvinner med minoritetsbakgrunn fra Iran og Pakistan, som enten er født og oppvokst i Norge, eller har kommet til Norge i voksen alder. Romanene tematiserer hvordan det er å balansere mellom to forskjellige kulturer, og de skildrer også et frigjøringsprosjekt fra strukturerer som virker innskrenkende på hovedpersonenes selvbestemmelsesrett og frihet. Frigjøringen sees i sammenheng med interseksjonell feminisme fordi hovedpersonene kan sies å befinne seg i sammenfallende kategorier som ikke gir dem de samme rettighetene og privilegiene som andre. Disse kategoriene består av at de er kvinner, at de er muslimer og at de er en etnisk minoritet i Norge. Begrepene skam, ære og negativ sosial kontroll vil være av betydning for å forstå hvorfor hovedpersonene velger å gå imot de rådende normene innad i familien og dens kultur. Når det gjelder æresbegrepet vil jeg argumentere for at det er nødvendig å sette et skille mellom religion og kultur. Mens romanenes prosjekt er frigjøring, er denne oppgavens prosjekt synliggjøring, i lys av litteratursosiologiens begrep «litteraturen i samfunnet». Jeg vil redegjøre for romanenes plass i den norske samfunnsdebatten, i politikken og i norsk litteraturforskning. Avslutningsvis vil jeg konkludere med at litteratur av og om mennesker med en flerkulturell bakgrunn utenfor Norden, til slutt vil finne sin plass i den norske litterære kanon.

Forord

En mannlig redaktør jeg samarbeidet med en gang, prøvde å overtale meg til ikke å være personlig. «Hvem bryr seg om det som skjedde med deg?» Den mest opprørske handlingen en kvinne kan begå, er å snakke om sitt liv som om det virkelig betyr noe.

Mona Eltahawy, *Jomfruhinner og hijab. Hvorfor Midtøsten trenger en kjønnsrevolusjon* (2015:139)

Det tok meg en god stund før jeg fant ut hva jeg ville bruke masteroppgaven min til, men da det først gikk opp for meg, var det ingen tvil om at det var riktig: å skrive om kvinnelige erfaringer som om de virkelig betyr noe nettopp fordi de kan være av vesentlig betydning for flere. Det er dette jeg har forsøkt å gjøre i denne oppgaven, og i den anledning er det mange som fortjener en takk.

Aller først vil jeg gi en stor takk til professor Ståle Dingstad for engasjert og givende veiledning. Takk for at du alltid lot meg sitte en hel klokke på kontoret ditt og for at du har fått meg til å se verdien av min akademiske utdanning.

Til Ane, Mia og Jorunn: Takk for at dere er de beste vennene jeg kunne fått og for korrekturlesing i verdensklasse. Takk for at dere holder ut med meg og heier på meg når jeg er på mitt mest motløse, og for livsviktig IT-support hver gang jeg kommer bort i en knapp (eller ikke finner riktig knapp) på datamaskinen.

Til slutt: Tusen takk, mamma og pappa. For at dere alltid støtter meg på alle mulige måter, og for at dere med jevne mellomrom ringer for å minne meg på at jeg bare er et menneske og ikke en robot. Og for at dere legger ned treningsforbud for meg når det står på som verst.

Blindern, desember 2017

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Problemstilling, teori og metode.....	2
1.1.1	Problemstilling.....	2
1.1.2	Metode	3
1.1.3	Teori.....	4
2	Teori	6
2.1	Litteratursosiologi	6
2.2	Interseksjonell feminisme.....	7
2.3	Begrepsavklaringer	7
3	Nasim Karim: <i>Izzat. For ærens skyld</i> (1996)	11
3.1	Hva <i>Izzat. For ærens skyld</i> handler om	11
3.2	Resepsjon	11
3.3	Struktur og fortellemåte	13
3.4	Alt for æren	13
3.5	Kulturkollisjon	15
3.6	Å være norsk og pakistansk	17
4	Mina Bai: <i>Skam</i> (2014)	20
4.1	Hva <i>Skam</i> handler om.....	20
4.2	Resepsjon	20
4.3	Struktur og fortellemåte	21
4.4	Den religiøse stemmen	22
4.5	Forholdet til en norsk mann	24
4.6	Å leve i et kosesamfunn	24
5	Namra Saleem: <i>I morgen vi ler</i> (2016)	28
5.1	Hva <i>I morgen vi ler</i> handler om.....	28
5.2	Resepsjon	28
5.3	Struktur og fortellemåte	30
5.4	Mer norsk enn pakistansk?	31
5.5	Radikaliseringen.....	32
5.6	Eksilet.....	33
6	Det feministiske frigjøringsprosjektet	36
6.1	Religionen og kulturen – to sider av samme sak?.....	36
6.2	Kulturen.....	39
6.3	Om å ta kroppen og seksualiteten tilbake.....	41
7	Litteraturen i samfunnet	45
7.1	De skamløse jentene.....	45
7.2	Romanenes plass i den norske samfunnsdebatten.....	46
7.3	Romanenes plass i norsk litteraturhistorie og -forskning	48
8	Konklusjon	49
8.1	Mine refleksjoner	50
	Litteraturliste	52

1 Innledning

Skam, ære og negativ sosial kontroll er stikkord som for mange er fjernt fra hverdagen, undertegnede inkludert. I løpet av de siste årene har imidlertid disse begrepene blitt satt på dagsorden, og en forståelse for hva disse begrepene går ut på og hva slags betydning de har for mennesker som opplever at tilværelsen blir dominert av disse begrepene, synes mer aktuelt enn noen gang. Allerede finnes det de som har belyst det problematiske med å leve et liv dominert av skam, ære og negativ sosial kontroll. «De skamløse jentene», en betegnelse først formulert i en serie Si;D-artikler, er her representert ved Nancy Herz, Sofia N. Srour og Amina Bile. I 2016 satte de i gang debatt med sine innlegg i Aftenposten, der de tok et oppgjør med negativ sosial kontroll i minoritetsmiljøer, og der de skrev om betydningen av unge jenters bevegelsesfrihet, valgfrihet og selvbestemmelsesrett. I mars 2017 ble de tildelt Fritt Ords honnørpris for deres innsats for å ta til orde for å kvitte seg med skammen. Høsten 2017 utga de boken *Skamløs* på Gyldendal Norsk Forlag, og har med det markert seg som viktige stemmer i den norske debatten.

Parallelt med «de skamløse jentenes» fremtreden i norsk offentlighet, har NRKs dramaserie for ungdom, *Skam*, gått sin seiersgang på norske skjermer. I fjerde og siste sesong av den prisbelønte serien, regissert av Julie Andem, kunne seerne følge Sana, en muslimsk jente med foreldre fra Marokko. Sana, spilt av Iman Meskini, er kledd i hijab og fremstår som prinsippfast og kompromissløs. Hun balanserer sin muslimske tro med den etnisk norske tenårings bekymringer, til tider vakler hun i kryssilden mellom forventningene fra sine foreldre og venner, og hun viser også det sårbare ved det å være et ungt menneske som forsøker å bygge sin identitet. Sana er ikke en representant for alle muslimske, norske jenter. Men betydningen av at en norsk tv-serie har en muslimsk hovedrolle er banebrytende og er med på å gi et annerledes innblikk i hva det vil si å vokse opp med to kulturer i dag.

Høsten 2017 var også Iram Haqs film *Hva vil folk si* premiereklar på norske kinoer. Tematikken er gjenkjennelig fra både *Skam* og «de skamløse jentene»; en ung jente med foreldre innvandret fra Pakistan befinner seg i krysspresset mellom forventningene fra familien og vennegjengen. Konflikt er uunngåelig og når hovedpersonen, Nisha, blir tatt på fersken med en norsk gutt inne på soverommet er veien kort til «oppdragelsesreise» til Pakistan. Æreskultur er et sentralt tema i filmen, og viser både individets lidelse og hvordan familier kan gå til grunne i et system der ære og familiens ansikt utad er viktigere enn alt

annet. *Hva vil folk si* høstet gode kritikker og føyer seg inn i rekken av populærkulturelle verk som belyser hvordan det er å vokse opp i to kulturer.

Hvordan speiles denne tematikken i norsk skjønnlitteratur? Det har blitt hevdet at Norge fremdeles venter på «den store innvandrerromanen» (Norevik 2016). Historien som skal fortelle oss noe nytt om Norge, sett utenfra og beskrevet av «dem», ikke «oss». Begrepet «innvandrerroman» er diffust. I begrepet ligger det en implisitt forventning om at man ikke kan være «ordentlig» norsk, og et krav om at stoffet skal være autentisk. Forfatterens «kulturelle tilhørighet» garanterer for dette autentiske (Nilsson 2008:279). Utvalget av romaner skrevet av og om mennesker med flerkulturell bakgrunn, er fremdeles beskjedne i Norge og det er ikke tanken om den store norske «innvandrerromanen» som ligger til grunn for mitt utvalg i denne oppgaven. Jeg har valgt å skrive om Nasim Karims *Izzat. For ærens skyld* (1996), Mina Bais *Skam* (2014) og Namra Saleems *I morgen vi ler* (2016), med utgangspunkt i debatten som de skamløse jentene startet i 2016.

Izzat. For ærens skyld, *Skam* og *I morgen vi ler* er romaner som retter en kritikk mot strukturer innad i familier, i lokalsamfunn og i storsamfunnet. Disse strukturene er internaliserte over lang tid, og er både synlige og usynlige. Romanene fremstiller en virkelighet som ligner på den leseren kjenner til, og adresserer problemstillinger som også eksisterer utenfor bøkene. Protagonistene må kjempe for å bryte med nedarvede tradisjoner, og konsekvensene for deres frigjøring er i noen av tilfellene eksil, og i verste fall trusler om å bli drept. Selv om protagonistene overlever og gjennomfører sitt frigjøringsprosjekt, opplever de også tap av sin familie og sitt nærmiljø. Det er prisen de må betale for å leve et fritt liv.

1.1 Problemstilling, teori og metode

1.1.1 Problemstilling

I denne oppgaven vil jeg undersøke hvordan de tre romanene skildrer det jeg mener kan leses som et frigjøringsprosjekt. Med frigjøring mener jeg frigjøring fra en kultur der ære, skam og negativ sosial kontroll dominerer i negativ forstand. Frigjøringen blir derfor nødvendig for protagonistene fordi det handler om å ivareta sin egen sikkerhet og fysiske og psykiske integritet. Frigjøringsprosjektet er den overordnede tematikken i bøkene, og skam, ære og negativ sosial kontroll er viktige begreper for å forstå hvorfor denne frigjøringen er nødvendig.

Problemstillingen i denne oppgaven lyder som følger: Hvordan skildres frigjøringsprosjektet i *Izzat. For ærens skyld*, *Skam* og *I morgen vi ler*, og hvordan blir begrepene skam, ære og negativ sosial kontroll diskutert og problematisert i romanene? Målsetningen vil være å undersøke om begrepene kan bidra til økt forståelse for protagonistenes frigjøring og om det i siste instans kan sies at frigjøringen oppleves som uunngåelig for protagonistene. En viktig del av oppgaven vil være å undersøke hvordan dette kommer til syne i relasjon til kvinners rett til å bestemme over egen kropp og eget liv.

1.1.2 Metode

For å belyse problemstillingen vil jeg foreta en tematisk analyse av hver enkelt roman. Enkelte deler av analysene vil sammenfalle med hverandre, slik som struktur og fortellemåte, resepsjonen og skildringene av hvordan protagonistene opplever å leve i Norge med en flerkulturell bakgrunn. Ettersom de tre romanene er vidt forskjellige, vil også enkelte deler av analysene skille seg fra hverandre, men felles for dem er at jeg vil forsøke å gå i dialog med resepsjonen. I *Izzat. For ærens skyld* har jeg lagt vekt på blant annet æresbegrepet og tvangsekteskapet da disse momentene er førende for bokens handling. I analysen av *Skam* vil jeg fremheve den religiøse bagasjen Sara bærer på, skamfølelsen hun føler, og den negative sosiale kontrollen hun opplever fra personer rundt henne. I *I morgen vi ler* har jeg lagt vekt på Saminas frihetstrang og radikaliseringsprosessen som kan spores hos faren, men også hvordan Saminas mor og søsknene hennes forholder seg til valgene hun tar. Jeg har valgt å ta med resepsjonen av romanene fordi en sentral del av oppgaven vil omhandle romanenes plass i samfunnet, og hvordan de har blitt mottatt og lest. Jeg ser anmeldelsene som en del av dette.

Videre inneholder oppgaven en drøfting av det jeg leser som frigjøringsprosjektet i romanene. Her vil jeg diskutere religionen og kulturen, og argumentere for hvorfor de to bør sees som to adskilte faktorer når det er snakk om æresbegrepet. I dette kapitlet vil jeg også drøfte på hvilke måter protagonistene på et vis tar kroppen sin tilbake. Den egyptiske feministen Mona Eltahawys tanke om at muslimske kvinner må kjempe frem en sosial og seksuell revolusjon vil være sentral her, og jeg vil også vise hvordan æresbegrepet blir brukt til å hindre kvinner fra å kjempe fram denne revolusjonen.

Siste del av oppgaven vil omhandle det man med litteratursosiologien kan se på som litteraturen i samfunnet. Her vil jeg adressere forfatterens posisjon i det norske debattklimaet, og jeg vil også se dem i sammenheng med de skamløse jentene og deres (fremdeles pågående) prosjekt. Jeg vil også forsøksvis si noe om hvordan disse kvinnes historier blir

mottatt og brukt av politikere og debattanter på både høyre- og venstresiden. Til slutt vil jeg omtale bøkens plass i norsk litteraturhistorie og forskning, og argumentere for at litteratur skrevet av nordmenn med en flerkulturell bakgrunn, til slutt bør finne sin plass i litteraturhistorie og -forskning.

1.1.3 Teori

Som teoretisk rammeverk for den siste delen av oppgaven har jeg funnet støtte i litteratursosiologien, med utgangspunkt i Johan Svedjedals artikkel «Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden» fra 1997. Her vil særlig underområdene samfunnet i litteraturen og litteraturen i samfunnet, som Svedjedal tegner opp, være nyttige verktøy for å forstå både verkens innhold og hva slags funksjon verkene har utover seg selv, i en større, samfunnsorientert kontekst.

Jeg mener at frigjøringsprosjektet i romanene kan leses i et feministisk perspektiv. Man snakker ikke lenger om feminisme, men om feminismer, og derfor vil interseksjonell feminisme være det perspektivet jeg benytter meg av. Definisjonen er hentet fra Kimberlé Crenshaw Williams, slik Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad bruker den.

En redegjørelse for hva begrepet ære går ut på, vil være nødvendig. Her har jeg funnet støtte i både Unni Wikan og Frank Henderson Stewart, som begge refererer til hverandre. Jeg bruker også Wikan når jeg skal definere skam i denne konteksten. I tillegg viser jeg til definisjonen av skam som Sara Ahmed opererer med, men dette må sees i en universell kontekst. For å forklare hva negativ sosial kontroll er, har jeg valgt å bruke regjeringens definisjon fra deres handlingsplan *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse* fra 2017.

Annen forskning om de tre romanene har jeg ikke funnet. En litteraturvitenskapelig gjennomgang av litteratur skrevet av og om kvinner med muslimsk minoritetsbakgrunn er, som jeg kan se, ikke blitt gjort tidligere.

2 Teori

2.1 Litteratursosiologi

Prosjektet for denne oppgaven som helhet er synliggjøring: Å vise frem det jeg mener kan leses som frigjøringer fra religion, kultur og patriarkalsk innordnede familier i romanene. Denne synliggjøringen sees i lys av litteratursosiologien. Jeg har benyttet meg av Svedjedals artikkel «Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden». I artikkelen refererer Svedjedal til Lars Furulund når han definerer litteratursosiologi som et systematisk studium av litteraturen som sosialt fenomen, som et system og som en institusjon i samfunnet (Svedjedal 1997:69). Oppgaven min består av nærlesning av tre forskjellige verk. Med den litteratursosiologiske tilnærmingen vil jeg forsøke å løfte blikket for å se verkene i verden, i samfunnet, i konteksten de blir mottatt, forstått og fortolket i. Svedjedal deler litteratursosiologiske undersøkelser inn i tre underområder som systematisk forsøker å analysere forholdet mellom litteratur og samfunn: samfunnet i litteraturen, litteraturen i samfunnet og litteratursamfunnet. For *Izzat. For ærens skyld*, *Skam* og *I morgen vi ler* er det samfunnet i litteraturen og litteraturen i samfunnet som er relevante. Litteratursamfunnet har felles trekk med bokhistorie, og dreier seg om bokmarkedets utvikling, forfatterens vilkår og forlags- og bibliotekshistorie (Svedjedal 1997:74). Dette underområdet er mindre relevant for å belyse problemstillingen og jeg vil derfor ikke gå nærmere inn på dette i oppgaven.

Samfunnet i litteraturen befatter seg med hvordan skjønnlitteraturen beskriver samfunnet: «[...] hur den avbildar en igenkännlig verklighet, omtolkar eller omskapar en yttre verklighet, hur den skapar bilden av ett samhälle.» (Svedjedal 1997:72). Virkelighetene som blir skildret i de tre romanene, ligger tett opp til den virkelige verden. Skildringene av kulturene og familieforholdene, og hvordan de interagerer med storsamfunnet, kan for de som leser det, gjenkjennes både på godt og vondt. Historiene er ment å vekke gjenklang, og å åpne dører inn til litterære scener som noen lesere tidligere ikke har hatt tilgang til.

Med litteraturen i samfunnet ligger fokuset på spørsmålet om hvordan litteraturen fungerer i samfunnet, blant annet som opinionsdanner, som politisk faktor og som formidler av ideer (Svedjedal 1997:73). Skjønnlitteratur kan ha en funksjon utover det å være en tekst, en god historie, eller noe å koble av med og hvile blikket på. De tre romanene retter alle kritikk mot noe de mener ikke er riktig, noe de vil forandre på. Hvorvidt dette blir plukket opp av samfunnet og debattert videre, avhenger av en rekke faktorer, men alle de tre

romanene har i større eller mindre grad klart å reise debatt rundt mekanismene og holdningene de kritiserer.

2.2 Interseksjonell feminisme

Verkenes prosjekter er frigjøring og kvinnekamp. I den sammenheng vil jeg benytte meg av interseksjonell feminisme, fordi det er flere kamper som kjempes om hverandre. Begrepet stammer fra den amerikanske jusprofessoren Kimberlé Williams Crenshaw, og er et politisk og analytisk begrep som skal brukes til å kunne «peke på hvordan mennesker i noen bestemte sammenfallende kategorier ikke [har] de samme rettigheter, beskyttelse og privilegier som andre» (Berg et.al 2010:14). For denne oppgavens del, vil disse kategoriene innebære det å være kvinne, å være muslim og å være en etnisk minoritet i Norge. Tanken er å vise at protagonistene i verkene ikke bare kjemper den «klassiske» kvinnekampen, men at det også er andre faktorer som spiller inn i arbeidet mot likestilling og bevegelsesfrihet, slik som religion og etnisitet.

Interseksjonell feminisme kan være et fruktbart begrep for å forstå minoritetsjenters kamp for likestilling i dagens Norge. Det handler ikke bare om at man er kvinne, man er også en minoritet, med en annen religion enn evangelisk-luthersk kristendom og en annen hudfarge. De har erfaringer som den hvite, vestlige kvinnen ikke innehar og heller ikke har mulighet til å tilegne seg, og det må skapes rom for å snakke om disse erfaringene slik at man på en bedre måte kan jobbe for å oppnå likestilling for alle.

2.3 Begrepsavklaringer

Jeg vil her redegjøre for en del begreper som kommer til å dukke opp i løpet av oppgaven, og som jeg anser som relevante for problemstillingen.

Æresbegrepet er til stede i alle de tre romanene. Begrepet er enten uttalt, slik som i *Izzat. For ærens skyld*, eller det ligger der mellom linjene, slik som i *Skam*, der Sara dras mellom å leve som en «ærbar» kvinne eller å være fri. Ære er et begrep det kan være vanskelig å få grep om og å fullt ut forstå. Stewart siterer Julian Pitt-Rivers som definerer ære slik: «Honour is the value of a person in his own eyes, but also in the eyes of his society. It is his estimation of his own worth, his *claim* to pride, but it is also the acknowledgement of that claim, his excellence recognized by society, his *right* to pride.» (Stewart 1994:13). For det sekulære skandinaviske folket, der vikingene for lenge siden duellerte og gikk i døden for sin ære, er ære i dag et utvannet begrep, noe som ikke påvirker oss i særlig stor grad i dagliglivet.

Vi kan føle på det å miste ansikt om vi dummer oss ut eller gjør noe feil, men risikoen ved å spille fallitt med vår ære er ikke like present lenger.

I samfunn der klan, familie eller stamme fungerer mer som institusjoner i mangel på en fungerende velferdsstat eller statlige rettsapparater, har ære en annen og viktigere betydning. Den æren det her er snakk om, blir av Stewart karakterisert i tre trekk. For det første kan man miste den æren man er i besittelse av. For det andre må man følge et visst sett med regler for å kunne opprettholde æren. Dette kaller Stewart for æreskodeksen. De menneskene som innretter seg etter æreskodeksen, går under navnet æresgruppen. For det tredje har æresgruppen minst et ord eller en frase som den jevnlig bruker til å referere til æren (Stewart 1994:145). Et eksempel her kan være «izzat», som betyr ære på urdu, som også går igjen som både tittel og tema i Karims roman.

Nok et trekk ved denne æren, og som er viktig for denne oppgaven, er rollen kvinnene spiller i dette. Innad i en æresgruppe kan ikke kvinner besitte ære på samme måte som det mennene gjør. Unni Wikan skriver: «Det følger logisk at kvinner kan ikke ha ære på samme måte som menn. De representerer ære; de symboliserer ære; de er ære.» (Wikan 2003:96). Mennene *har* ære, kvinnene *er* ærbare. Denne ærbarheten er uløselig knyttet til kvinnens seksualitet og kyskheter. Derfor blir også kvinnens seksualitet hele familiens anliggende. Og det familien først og fremst må passe på, er at kvinnen ikke har kjønnslig omgang før eller utenfor ekteskapet. At jomfrudommen er intakt til bryllupsnatten er bokstavelig talt livsviktig – hvis ikke risikerer familien å miste sin ære, og konsekvensene for kvinnen kan i verste fall være døden. Kvinnen blir av den grunn redusert bare til sin jomfruhinne, og verdien synker eller stiger etter hvorvidt hun er i stand til å beskytte den. Den egyptiske feministen Mona Eltahawy skriver:

Det spiller ingen rolle om du er troende eller ateist, muslim eller kristen – alle tilber jomfruelighetens gud. Ingen anstrengelser skys for å holde jomfruhinnen – det ytterst skjøre fundamentet som jomfruelighetens gud hviler på – intakt. Ved alteret til jomfruelighetens gud ofrer vi ikke bare våre jenters kroppslige integritet og retten til nytelse, men også deres rett til rettferdighet i møtet med seksuelle overgrep. (Eltahawy 2015:115).

Nok en konsekvens er kjønnslemlestelsen altfor mange jenter blir utsatt for. Ifølge Eltahawy er hovedtanken å kontrollere den kvinnelige seksualiteten, på grunn av frykt for at den skulle vise seg å være umettelig om den ikke ble kontrollert og holdt tilbake (Eltahawy 2015:116). Ære handler også om å bli sett, om blikket utenfra. Æren mistes gjennom de andres blikk, når alle vet hva som har skjedd.

Det andre begrepet jeg vil redegjøre for, er skam. Skam er en følelse mange har kjent på i større eller mindre grad, og for mange har den vært med siden oppveksten. Sara Ahmed refererer til Silvan S. Tompkins når hun skal definere skam. Hun skriver: «Shame can be described as an intense and painful sensation that is bound up with how the self feels about itself, a self-feeling that is felt by and on the body.» (Ahmed 2014:103). Også skam handler om blikket fra de andre. Å bli betraktet i sin skam er med på å forsterke skamfølelsen og opplevelsen av det.

Wikan stiller spørsmål ved om ære og skam er to binære motsetninger. Hun ser skam som en følelse, og ære som noe man kan være i besittelse av og tilføre eiendomspronomen til. «Ære er absolutt, et spørsmål om enten-eller, mens skam kommer i grader: man kan være mer eller mindre skamfull, man kan påføres mer eller mindre skam.» (Wikan 2003:70). Om skam har en motsetning, vil det i så fall være stolthet. Men det er først og fremst skam kvinner har, mens menn har ære: «Å 'ha skam' er å vite å forvalte sin seksualitet etter æreskodeksen.» (Wikan 2003:73). Skam er derfor et helt essensielt virkemiddel i kontrollen over kvinner. Så lenge de skammer seg over sin seksualitet, vil de ikke utfordre patriarkatet som har påført dem denne skammen.

Det tredje begrepet jeg vil redegjøre for er negativ sosial kontroll. I 2017 lanserte regjeringen sin handlingsplan *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse*. Jeg vil benytte meg av regjeringens definisjon av hva negativ sosial kontroll er:

Negativ sosial kontroll forstår vi her som ulike former for oppsyn, press, trusler og tvang som utøves for å sikre at enkeltpersoner lever i tråd med familiens eller gruppens normer. Kontrollen kjennetegnes ved at den er systematisk og kan bryte med den enkeltes rettigheter i henhold til blant annet barnekonvensjonen og norsk lov. (Justis- og beredskapsdepartementet 2017:12)

Den negative sosiale kontrollen er ikke det samme som det vi alle opplever som primær eller sekundær sosial kontroll. Den primære handler om hvordan våre nærmeste, familie eller venner, utøver ved å misbillige eller oppmuntre sosial oppførsel. På den måten lærer vi å regulere vår oppførsel i tråd med de rådende normene for hvordan gruppen skal oppføre seg. Den sekundære sosiale kontrollen utøves av staten, gjennom politi og rettsvesen, men også gjennom skolesystemet, representert ved rektor og lærere (Helsedirektoratet). Sosial kontroll er ønskelig til en viss grad. Negativ sosial kontroll er derimot en måte å berøve en persons autonomi og frihetsbevegelse på.

3 Nasim Karim: *Izzat. For ærens skyld* (1996)

Nasim Karim er født i 1974, og oppvokst i Drammen. Hun utga *Izzat. For ærens skyld* på Cappelen Damm i 1996. I ettertid har hun fokusert på jusstudiene, og jobber i dag som leder i likestillings- og mangfoldsutvalget i Politiets fellesforbund. Etter romandebuten har hun fortsatt å engasjere seg i kampen mot tvangsekteskap, men ikke publisert flere bøker.

3.1 Hva *Izzat. For ærens skyld* handler om

Izzat. For ærens skyld er fortellingen om 18 år gamle Noreen som vokser opp i Norge som andregenerasjons innvandrers med foreldre fra Pakistan. Handlingen spenner seg fra hun begynner i første klasse på barneskolen til hun 18 år gammel kommer tilbake til Norge etter å ha bodd ett år i Pakistan. Karim skildrer en, til å starte med, trygg oppvekst med mor, far, storebror Amir og lillesøster Iram. Noreen er flink og pliktoppfyllende, og har et tett bånd til sin far. Etter hvert som hun blir eldre, opplever Noreen likevel baksiden ved å ha en flerkulturell identitet i Norge. Rasisme og mobbing blir en del av hverdagen. Noreen slites mellom to forskjellige verdener, og dette fører til konflikt med familien, og særlig med faren. Barnevernet griper inn, og Noreen flytter hjemmefra til barnehjem. Men å gi slipp på familien er tøft for begge parter, og som et forsøk på å finne tilbake til hverandre igjen, reiser Noreen og faren til Pakistan for å bo der ett år. Reisen tar en dramatisk vending for Noreen når hun innser at farens mål med reisen er å få henne giftet bort til en mannlig slektning. Med sine siste krefter greier Noreen å flykte og komme tilbake til Norge.

3.2 Resepsjon

Izzat. For ærens skyld fikk mye oppmerksomhet og vakte stor debatt da den kom ut på vårparten i 1996. Karim var på dette tidspunktet 21 år gammel, og introduserte en tematikk som ikke hadde vært belyst i særlig stor grad tidligere.

Den første anmeldelsen er å finne i Dagbladet, den 18. april 1996, skrevet av Harriet Eide. Tittelen lyder «En ørefik til vårt trangsyn». Inntrykket anmelderen sitter igjen med er at det er «et smerteskrig av en bok», og Eide leser det som at handlingen er lagt tett opp til Karims eget liv, og går med på premisset om at dette må gjelde for flere jenter med

flerkulturell bakgrunn. Eide evner å se både overgrepene Noreen blir utsatt for, men også hvordan faren selv lider under et system han har vokst opp i, og ikke er i stand til å bryte ut av. I Eides øyne er *Izzat. For ærens skyld* en av de modigste og viktigste bøkene utgitt våren 1996. Hun vurderer det som at romanen har en større samfunnsrelevans, den gjelder også for nordmenn og nordmenns nære fortid. Den bidrar med et nytt perspektiv til å se vår egen fortid fra.

Aftenposten trykker sin anmeldelse, «Modig om den muslimske manns ære», 30. mai 1996, skrevet av Toril Brekke. Lik Eide hos Dagbladet, påpeker også Brekke hvordan Karim evner å vise leseren både Noreens og farens smerte. Brekke har også et interessant blikk på hvordan romanen er skrevet: «Romanens jeg forteller sin historie som en anklage [...] Anklagene hennes er skarpe og beske, men det hun søker er likevel dialogen, ikke bruddet med sin egen bakgrunn.» (Brekke 1996). Brekke leser også romanen som en generell beretning om menneskets egenverdi, uavhengig av bakgrunn. Videre konkluderer hun med at *Izzat. For ærens skyld* ikke er dårlig som debutverk, men «som kunstnerisk prestasjon er den heller ikke særlig bemerkelsesverdig». Avslutningsvis skriver Brekke at hun er spent på hva Karim gjør videre, og legger med tips for fremtidige skriveprosjekter: «[...] om hun i større grad blir i stand til å gå i dybden på personene sine.» (Brekke 1996).

Mah-Rukh Ali var 13 år gammel da hun i 1996 publiserte sin anmeldelse av *Izzat. For ærens skyld* i Samora, et kulturpolitisk tidsskrift for minoriteter. Tittelen var «En debatt som ikke fører oss noen vei», og Ali er svært kritisk til Karims prosjekt, der hun retter søkelyset mot en virkelighet som mange jenter med flerkulturell identitet lever i. «Hele boka er basert på ting og hendelser som ikke er naturlige» (Ali 1996), hevder hun, fordi Noreen overlever alt av overgrep og utfordringer hun blir utsatt for. Karims forsøk på å skildre farens kompleksitet, tolker Ali som at forfatteren vil beskytte sine «kriminelle foreldre». Ali leser det som at Karim retter beskyldninger mot et «uskyldig samfunn som ikke engang har noe som helst med temaet å gjøre.» (Ali 1996). For Alis del er Karims beretning noe hun ikke kan kjenne seg igjen i, til tross for sin flerkulturelle bakgrunn. Hun setter også spørsmålsteget ved Karims intensjoner ved å skrive denne romanen: Enten for å ta hevn på sine foreldre, som hun nettopp mente at Karim beskyttet, eller for å oppnå ære, å skrive en bok har sine fordeler og Ali mener Karim er ute etter slike fordeler. Karims kritikk mot tvangsekteskap, mener Ali har en negativ effekt på alle de som frivillig inngår arrangerte ekteskap. Avslutningsvis konkluderer hun med at det ikke er behov for bøker av dette slaget, og at debatten Karim har satt i gang ikke vil føre folk sammen eller videre framover. Ali etterlyser forfattere som «ikke

setter søkelyset på enkeltskjebner eller kriminelle, men det som virkelig er problemet mellom mennesker med forskjellige kulturer.» (Ali 1996).

Alis anmeldelse av *Izzat. For ærens skyld* skapte reaksjoner, på samme måte som romanen selv vakte debatt. Wikan uttrykte skepsis mot Antirasistisk senter (som står bak Samora) hensikt med å la en ung jente anmelde Karims bok. Lederen for senteret, Khalid Salimi, repliserte med at det var logisk å la Ali få uttrykke sin mening om en bok skrevet av en 21 år gammel kvinne. Også Ali selv svarte på kritikken fra Wikan, og mente at Wikan hørte det hun selv ville høre. 1996 var et år der norsk offentlighet rettet søkelyset mot innvandrerkvinnens livsvilkår i Norge. *Izzat. For ærens skyld* kan sees som en av årsakene til dette.

3.3 Struktur og fortellemåte

Izzat. For ærens skyld er fortalt av en jeg-forteller, Noreen. Romanen starter der den slutter: Noreen har klart å flykte fra Pakistan og er på vei tilbake til Norge. Dette er nåtidens Noreen, som ser tilbake på alt hun har opplevd. Den første analepsen dreier seg rundt reisen hun foretar til Pakistan sammen med faren og forventningene hun har til å bo i et annet land. De to første kapitlene gir små frampek om at det kommer til å skje noe forferdelig med henne under oppholdet i Pakistan: «Hadde jeg visst at det ville ende slik ville jeg aldri ha reist.» (Karim 1996:5). Fra det tredje kapitlet, kalt «Barndom», følger romanen et kronologisk narrativ frem til fortellingens slutt der Noreen igjen befinner seg i Norge. En tendens i *Izzat* er at fortellerstemmen tidvis stiger ut og opp av hendelsesforløpet, som for å tale om noe utover selve handlingen.

3.4 Alt for æren

Hvordan kan en far som tilsynelatende elsker sitt barn, dømme dette barnet til tvangsekteskap? Noreens far blir gjentatte ganger skildret som en kjærlig og tilstedeværende far. Kontrasten er derfor stor til det monsteret han også blir fremstilt som. Gjennom hele romanen blir han skildret med dette dobbelte blikket; det som ser ham som en god far og det som ser ham som en mann som velger å ofre sin datter for ærens skyld. «Jeg vet at pappa var annerledes enn andre innvandrer menn jeg hadde møtt. Det var ikke mange av de innvandrerforeldrene jeg kjente som brydde seg om å gå på konferansetimer eller avslutninger. Pappa stilte alltid opp.» (Karim 2009:52). Når han derimot begynner med den fysiske og psykiske

mishandlingen av Noreen, fremstår dette som et skifte som skjer over natten. Karim skriver: «Det begynte en dag jeg lå og sov på rommet mitt.» (Karim 2009:51). Farens raseri kan nesten virke ubegrunnet, basert på løsrevne rykter om Noreens venninne, og han tyr til vold for å avverge at det samme skal bli sagt om hans datter.

Anmelderne roste Karim for å skildre kompleksiteten man kan finne hos faren, samtidig fikk hun tips om å gå mer i dybden på karakterene sine neste gang hun skulle skrive en skjønnlitterær bok. Forskjellene mellom Noreen og faren blir i stor grad vektlagt gjennom romanen. «Vi er for forskjellige. Vi er ikke like på noen måter, og vi kan ikke bli det heller. Vi har vokst opp i to vidt forskjellige verdensdeler og kulturer, med forskjellige tanker og holdninger.» (Karim 2009:102). Bevisstheten over hvor ulike de er, er Noreen i stand til å huske gjennom hele romanen, til og med når hun blir mishandlet på det groveste. Samtidig gir det henne ikke noe grunnlag for å tilgi ham. Hun forteller om faren at han ikke har vært i stand til å ta til seg særlig mye av den vestlige kulturen til tross for at han har bodd i Norge mesteparten av livet. Den kulturen han har vokst opp med i Pakistan, og dens gjeldende normer, er det som følger med ham inn i det voksne livet som far og forsørger i et nytt land. Æresbegrepet kan sies å ha vært et nøkkelord i formingen av farens identitet. For ham er æren viktigere enn alt annet.

For dem som har utvandret til andre land blir æren ekstra viktig. Hvis de mister sin ære vil de miste hele omgangskretsen, som stort sett består av andre fra hjemlandet, og så stå alene igjen. Det kan bety at disse menneskene kan være villige til, eller føle seg tvunget til, å gå på akkord med sine egne prinsipper for å bevare sin ære – slik min far gjorde. (Karim 2009:7)

Noreens oppførsel blir etter hvert en trussel mot farens ære. Det holder ikke at han har penger og anseelse om han mister ansikt og derav mister æren. Å bryte ned datteren for å kunne kontrollere henne totalt, blir en nødvendig konsekvens for å ivareta sin ære. Den er bygget på et skjørt fundament der Noreen selv ikke har ære, men er ærbar: «Siden jeg er jente skal jeg beskytte familiens ære og ikke skade den.» (Karim 2009:13).

Storfamilien i Pakistan spiller også en avgjørende rolle i mishandlingen og presset mot Noreen. Det er ikke faren som enkeltindivid som tar avgjørelsene, men han og familien som et kollektiv, en gruppe med en æreskodeks. «[...] pappa har gjort det familien mener må til for at hans ære skal forbli uplettet. Jeg er en trussel mot hans ære, og dermed mot hele familien.» (Karim 2009:110). Også faren lider selv om han er med på å presse datteren til tvangsekteskap. Noreen er i stand til å se dette, hun ser hvordan han lider under et system han

ikke klarer å bryte ut av. Natten før bryllupet søker de trøst hos hverandre og Noreen håper til det siste at faren vil sette ned foten og avbryte bryllupet.

Du har fortsatt tid, tenker jeg. Det er ikke for sent! Selv om det er vanskelig å bryte tradisjonen og ikke bry seg om hva folk vil si, selv om det vil koste deg litt av din ære – det er ikke umulig! Men ingenting skjer. Ingen tradisjoner brytes, æren og hva folk vil si er fremdeles det viktigste. (Karim 2009:116)

3.5 Kulturkollisjon

Å trekke inn norske offentlige institusjoner slik som skole og barnevern, kan være fruktbart for å forstå hvorfor Noreen til slutt ender opp som brud i Pakistan. I hvor stor grad har lærere og barnevernspedagoger ansvar for Noreens situasjon innad i familien og for at hun til slutt reiser med faren til hans hjemland? Hvordan fremstilles disse institusjonene i *Izzat. For ærens skyld?*

Til tross for at Noreen er pliktoppfyllende og interessert i skolearbeidet, er det også en rekke aspekter ved henne som tilsier at hun trenger ekstra oppfølging og støtte. Tidlig opplever hun mobbing på rasistisk grunnlag, hun er den som får ropt «pakkis» etter seg, som blir konfrontert av barn som har hørt foreldrene klage over at utlendingene tar jobbene deres, den som alltid blir valgt sist og som ingen vil sitte med. Dette blir aldri tatt tak i fra skolens side, selv om det kan leses som at Noreens lærere er klar over hva som foregår. I desperasjon over å passe inn tyr Noreen til det som virker enklest å kontrollere; mat. Etter å ha nesten sultet seg til døde, blir psykologer og barnevern koblet inn. Etter hvert som mishandlingen hjemme tiltar og det ikke lenger er mulig å skjule de fysiske merkene, blir Noreen også omplassert til barnehjem.

For Noreens far er dette det verst tenkelige scenarioet. I hans øyne er det kun han som kan bestemme over datteren og det faktum at hun flytter hjemmefra før hun i det hele tatt er gift, oppleves som en stor skam for ham. «Jeg kjente en viss skyldfølelse for å ha skadet pappas ære. Jeg tenkte ikke på det jeg var blitt utsatt for hjemme, men på pappas anseelse, for det var den jeg var blitt oppdratt til å tenke på og beskytte.» (Karim 2009:54). Som en slags forsvarsmekanisme skaper Noreen et alter ego, Nena, som er en mer vestlig variant av henne. Nena blir masken hun tar på når hun vil føle seg som en vanlig, norsk ungdom. Under denne masken sliter hun med depresjon og ensomhet.

Noreens tilfelle får merkelappen «kulturkollisjon» av barnevernet. De fraskriver seg omsorgen for henne og Noreen reiser til Pakistan med faren i den tro at de skal overvære brorens bryllup. Noreen føler seg presset, men er ikke i stand til å si fra om det. Hun føler seg sviktet av barnevernet og har en mistanke om at de velger å gjøre det enkleste for seg selv.

Hvor mange jenters fremtid skal de ødelegge fordi de vet for lite? Hvor mange ganger skal de ta feil før de forstår alvoret i dette? Det er ikke norske jenter, men innvandrerjenter det dreier seg om! Når de først overtar omsorgen for dem må de vite at de ikke har noen vei tilbake. Også i dag gjør de den samme feilen, og skylder på kulturkonflikter og manglende ressurser, kapasitet og kunnskap. (Karim 2009:72)

Kritikken rettet mot barnevernet må sees i sammenheng med Noreens følelse av å ikke finne sin plass verken i den norske eller den pakistanske kulturen. Hun står i mellom og opplever at foreldrene og barnevernet ikke er i stand til å forstå frustrasjonen av å ikke passe inn i noen av dem.

Noreen får først den hjelpen hun trenger når hun flykter fra ektemannen og kommer seg til den norske ambassaden i Islamabad. Det norske politiet og Krisesenteret blir koblet inn og Noreen opplever at situasjonen hun befinner seg i, blir tatt på alvor. «[...] nå står jeg i Norges ambassade og vet at de har gjort alt som står i deres makt for å hjelpe meg. Torgersen har gitt meg en følelse av at jeg er verdt noe, at jeg er viktig i verden uavhengig av familien min.» (Karim 2009:135).

I *Izzat. For ærens skyld* skildres det hvor vanskelig det kan være å bli møtt med forståelse når situasjonen for en av partene er ny og ukjent. Dette gjelder for barnevernets del i møte med Noreen og familien. De er i stand til å ta grep når hun blir mishandlet i hjemmet, men det kan leses som at de ikke hadde forutsetninger for å forstå hva en reise til Pakistan ville innebære for henne. Romanen er en anklage, slik Brekke leser det, men også et varsel om at dette ikke er et enkeltstående tilfelle, men en skjebne som flere enn Noreen opplever.

Anklagen kommer tydeligst til uttrykk i romanens slutt, der den også mer spesifikt henvender seg til den leseren som potensielt står overfor de samme valgene som Noreens far gjorde: «Hva betyr mest – ære eller et liv? Avgjør hva som er rett! Ikke vær med på å skape mer urettferdighet enn det som allerede finnes. Det er ikke verdt det!» (Karim 2009:143). Dette blir enda tydeligere i romanens siste linjer. Her stiller forfatteren et spørsmål til de det måtte gjelde: «HVA OVERLOT DERE OSS TIL?» (Karim 2009:144), i store bokstaver som for å understreke viktigheten, og gjengitt på urdu, som for å fange oppmerksomheten til de som eventuelt ikke skulle forstå.

3.6 Å være norsk og pakistansk

Noreen føler seg på mange måter pakistansk, men er norsk i sitt verdsett og syn på likestillingen mellom mann og kvinne. Oppholdet i Pakistan er med på å gjøre henne mer bevisst på forskjellene mellom de to landene og oppdragelsen hun har fått. Hun er klar over kvinnenes stilling i farens hjemland, men siden hun er «gore», fra Europa, lar hun seg heller ikke begrense av restriksjonene som gjelder for de andre kvinnene. Samtidig stiller hun seg kritisk til mange aspekter ved pakistanske kvinners stilling i samfunnet:

Hvorfor blir kvinnene behandlet som slaver? Hvorfor er gapet mellom kvinners og menns verden så stort? Når jentene her fyller 25 har de som oftest vært gift i flere år og har flere barn. Spørsmålet jeg stadig oftere stiller meg er hvilken mening livet har for kvinner i Pakistan. (Karim 2009:82)

Noreen reflekterer også over hvordan hennes stilling i et ekteskap med en pakistansk mann ville vært:

Etter hvert ville jeg vel blitt en kvinne som fant meg i å bli undertrykket, være en tjener for min familie og samtidig fungere som fødemaskin, slik andre kvinner blir brukt både fysisk og psykisk. Men i motsetning til meg kjenner ikke mine pakistanske medsøstre noen annen virkelighet. De har ikke mine idealer om likestilling. (Karim 2009:130)

For Noreen er det umulig å bli værende i et ekteskap hun har blitt tvunget til å inngå. Hun frykter øyeblikket Hussain skal gjøre henne til sin kone, for om hun blir voldtatt av ham vil det være den siste barrieren som blir brutt ned. Det vil være hennes resignasjon. Hun har blitt oppdratt til å ha sine egne meninger og fri vilje, og er ikke i stand til å gi slipp på dette i møte med den pakistanske kulturen og forventningene om hvordan hun skal oppføre seg som kvinne.

Samtidig er hun vitne til arrangerte ekteskap som fungerer fint, der begge parter er velutdannede og stiller på samme nivå intellektuelt. Dette er tilfellet for broren hennes. I motsetning til Noreen har han blitt forberedt hele livet på at han en dag måtte bøye seg for faren og gå med på å gifte seg med en kvinne faren hadde valgt for ham. At dette også ville skje med Noreen, var hun ikke klar over før faren ga henne valget mellom fem gutter innad i familien og kasten. Farens motiver for å gifte henne bort er for Noreen uforståelige. I hennes

øyne har han selv bidratt til å gjøre henne til et menneske med egne meninger og egenverdi, plutselig er det som om hans handlingsmønster ikke lenger gir mening.

Kanskje har han tenkt at alt ville ordne seg bare jeg ble gift – men hvordan kunne han tro det? Har han virkelig ikke tenkt lenger? Hvordan kan han ha unngått å se at dette var en umulig kombinasjon – at et slikt ekteskap aldri ville kunne fungere? (Karim 2009:124)

Opplevelsen av å være nær å miste livet fordi hun ikke kan innordne seg den pakistanske kulturens skikker og normer, bidrar også til at Noreen til slutt innser at det er i Norge hun hører hjemme, etter mange år i tvil. «[...] og jeg vet nå at uansett om jeg vil møte vanskeligheter i Norge, om jeg vil oppleve at noen ser hudfargen min og ikke meg, er det der jeg hører til. Det er Norge som er mitt hjemland.» (Karim 2009:135).

4 Mina Bai: *Skam* (2014)

Mina Bai er født i 1968 i Teheran, og kom som flyktning til Norge i 1992. Bai er forfatter og samfunnsdebattant, og har utdanning innen informatikk fra Universitetet i Oslo. Hun debuterte med romanen *Djeveljente* i 2009. *Skam* er hennes andre roman og ble utgitt i 2014. Bais forfatterskap kretser rundt temaer som kvinnefrigjøring, identitet og kulturell og religiøs tilhørighet.

4.1 Hva *Skam* handler om

Skam handler om tjue år gamle Sara som flykter fra Iran og kommer til Norge. Handlingen er delt inn i et nåtidsperspektiv og et fortidsperspektiv. Fortidsperspektivet følger Sara når hun er ny i landet, mens hun studerer til hjelpepleier og får seg en jobb. Hele tiden er hun på jakt etter den store kjærligheten, som hun ikke ser ut til å finne. I nåtid har hun bodd i Norge i femten år. Hun prøver fremdeles å finne den store kjærligheten, samtidig som hun sliter med å finne ut av hvem hun er, midt mellom to vidt forskjellige verdener. I desperasjon bestemmer hun seg for å hente sin mor til landet. Persongalleriet består av hovedpersonen Sara, hennes nære venninne Kako, kollegaen Line, stemoren Nanna som har blitt værende i Iran, og Sondre, som hun etter hvert innleder et forhold til.

4.2 Resepsjon

Skam ble utgitt tidlig vinter i 2014 og fikk fire anmeldelser, i tillegg til at den ble listet som en av årets nyutgivelser og ble nevnt som bibliotekenes lesetips i tre aviser. Avisene som anmeldte den var Vårt Land, Trønder-Avisa, Stavanger Aftenblad og Dagbladet.

Vårt Land med Eskil Skjeldal publiserte sin anmeldelse 24. februar 2014, med tittelen «Religiøs skam». Første del av anmeldelsen går med til å skildre premissene for romanen: Sara som balanserer sin muslimske oppdragelse med den norske kulturen samtidig som den religiøse stemmen kommer med formaninger. I seg selv interessante og viktige temaer, men i Skjeldals øyne klarer ikke Bai å heve teksten til et nivå som tematikken hun tar tak i, fortjener. Den religiøse stemmen har et interessant potensiale som Skjeldal mener ikke blir utforsket nok. I tillegg har Bai en tendens til å forklare handlingen til leseren, noe som heller burde vært vist gjennom Saras handlinger. Slik Skjeldal ser det er det først halvveis ute i romanen at teksten får mer å spille på når Sara innleder et forhold til Sondre. Avslutningsvis

konkluderer Skjeldal med at Bai makter å vise Norge i et lys som kanskje for leseren vil være nytt. Påminnelsen om hvordan en streng, religiøs oppvekst kan sette sine spor i et menneske, er også viktig.

Den neste anmeldelsen ble publisert i Trønder-Avisa 28. mars 2014, skrevet av Guri Hjulstad, med tittelen «Umiddelbar». Hjulstad legger vekt på beskrivelsene av den religiøse stemmen, og motstanden den møter i det moderne og frigjorte Norge, og det skamfulle ved å bryte ut av normer man er oppvokst med. «Boka formidler på en umiddelbar måte hvordan det er å komme til Norge [...]» (Hjulstad 2014), og dette kan leses som en positiv vurdering fra forfatterens side. Det eneste Hjulstad har å utsette på romanen, er de kronologiske og geografiske bruddene. En strammere struktur ville ifølge anmelderen hevet romanens kvalitet.

Den tredje anmeldelsen er skrevet av Ida Vågsether i Stavanger Aftenblad 31. mars 2014. I tittelen, «Forfriskende og ujålete», gis det signaler om at *Skam* har falt i god jord hos Vågsether. Vågsether påpeker at romanens tematikk har blitt utforsket før, men at Bai makter å skrive om dette på en frisk måte. Vågsether liker hvordan man kommer tett inn på hovedpersonen, i motsetning til Skjeldal, som mente at Bai burde moderert Saras blikk på seg selv. Språket beskriver hun som «rått, tidvis barnlig og enkelt», men det fungerer godt fordi norsk ikke er Saras hovedmål: «Slik blir romanens ujevne kvaliteter dens styrke.» (Vågsether 2014). Vågsether påpeker at kulturforskjellene overforklares og at venninnen Kako fremstilles som en endimensjonal figur, men for anmelderen veier de overordnede spørsmålene om identitet og kjærlighet tyngre enn romanens svakere sider.

Den siste anmeldelsen i Dagbladet 26. april 2014, er skrevet av Erle M. Sørheim. Med tittelen «En flyktnings kamp med seg selv» kan Sørheims anmeldelse sies å være den mest negative blant *Skams* resepsjon. Sørheim er den eneste som legger vekt på at Bai viser hvordan muslimske kvinner kan undertrykke hverandre, et poeng som det er viktig å trekke frem. Videre skriver hun at temaet er aktuelt, men språket er «klisjefyllt og repeterende» (Sørheim 2014), den religiøse stemmen og karakterene fremstår som endimensjonale uten kompleksitet eller dybde. Sørheims konklusjon er at stoffet Bai behandler ville gjort seg bedre i en sakprosa bok.

4.3 Struktur og fortellemåte

Skam er fortalt av en jeg-forteller, Sara. Romanens start er datert til sommeren 2001 i Oslo, der hun står i grønnsaksbutikken på Tøyen og reflekterer over sex og kjærlighet. Etterpå går

hun hjem og oppretter en profil på datingsiden match.com. Kapitlene er en blanding av analeser fra oppveksten i Iran, til hun kommer til Norge som asylsøker. Hennes første år i Norge brettes ut; fra norskopplæring og videre til studietiden på høyskolen, samtidig som hun er på jakt etter en mann. Parallelt med dette kommer brevvekslingen med Nanna. Først halvveis ute i romanen skapes det et kronologisk narrativ der Sara jobber på sykehjem, møter Sondre og får hentet Nanna til Norge.

4.4 Den religiøse stemmen

Førende for *Skams* handling er den religiøse stemmen som Sara bærer med seg gjennom hele romanen. «Jeg vet ikke helt når stemmen begynte å manifestere seg i hodet mitt, men jeg vet noenlunde hvor jeg har fått den fra. Den var et produkt av min kulturelle og religiøse oppdragelse.» (Bai 2014:12). Sara er sin bakgrunn bevisst, hun er i stand til å se hvordan forskjellige hendelser og mennesker har satt sine spor i henne og hvordan dette påvirker henne i nåtid. Hun vokser opp med impulser fra vestlig kultur, men når den islamske revolusjonen bryter ut i 1979 blir alt som kan minne om Vesten fjernet og gjort ulovlig av islamister og kommunister. Den religiøse stemmen har alltid ligget latent i Sara, den renner i blodet hennes og sitter fast i hudporene, men det er først når hun kommer til Norge som politisk flyktning, at den religiøse stemmen virkelig blir høylytt.

Den religiøse stemmen har en innskrenkende effekt på Saras bevegelsesfrihet. Men det finnes også ytre faktorer som bidrar til at hun alltid må vurdere situasjonene hun befinner seg i. *Skam* starter med en scene i grønnsaksbutikken på Tøyen. Mens Sara handler inn frukt og grønnsaker, reflekterer hun over hva agurker, auberginer og bananer egentlig symboliserer hvis en kvinne kjøper dem. «For ingen steder er man så sex-fikserte som i Midt-Østen.» (Bai 2014:7). Hun prøver å unngå de «seksuelle vibrasjonene» hun føler kommer fra den mannlige ansatte, Saba, som har spurt henne om hun bor alene. Sara lyver og sier at hun bor sammen med ektemannen sin. «I hjemlandet ble en kvinne som hadde en mann med seg betraktet som forbudt for andre menn.» (Bai 2014:8). Grønnsaksbutikken er for Sara et potensielt farlig sted. Om hun smiler mens hun kjenner på tomatene eller ikke har en alvorlig mine mens hun plukker ut meloner, vil dette eventuelt lede Sabas tanker til sex og det er nettopp dette Sara må passe seg for. Hennes plikt er å være ærbar, å ikke friste mannen, for om hun gjør det, øker også risikoen for at Saba vil spre rykter om henne. Disse situasjonene, som først og fremst er scenarioer som Sara spiller ut i sitt eget hode, setter begrensninger for hennes egen frihet. Hun føyer seg etter det som kanskje kan skje. Samtidig er det generaliserende overfor

Saba, som blir redusert til et dyr som ikke kan beherske seg, men som bare gir etter for egne lyster.

Skjeldal påpekte i sin anmeldelse at den religiøse stemmen «skildres som så plagsom at det mest naturlige ville vært at Sara ble psykisk syk.» (Skjeldal 2014). I kapitlet «Han var den siste dråpen», som er datert til Oslo 2002, finnes det skildringer av den religiøse stemmen som begynner å ligne på psykisk sykdom. På dette tidspunktet har Sara møtt flere norske menn, men blitt like skuffet hver gang. Hun er på jakt etter en mann å stifte familie med, men mennene hun har møtt har først og fremst vært interessert i det «eksotiske» ved henne. Dette fører til at Sara kollapser på jobb og blir sykemeldt i en måned. Hun får utskrevet antidepressiva, men dette hjelper ikke på den religiøse stemmen. Den blir døsig, men den er der fremdeles. Som for å føye seg etter stemmen i hodet, bestemmer hun seg for å leve i sølibat frem til hun finner ut av livet sitt.

Sara ønsker å finne kjærligheten, og dette innebærer også et ønske om å bryte fri fra den tusen år gamle kulturelle byrden hun bærer på. Hun gjør sitt beste for å innordne seg i det norske samfunnet, med alt det innebærer av frihet på en måte hun tidligere ikke har kjent til. Hun oppdager etter hvert hvor vanskelig det er å stå med en fot i to forskjellige kulturer. Saras prosjekt blir å balansere de to kulturene samtidig som hun må døyve den religiøse stemmen. Hun gjør alt hun kan for å motvirke den:

Pubbesøket var et opprør, for den representerte akkurat det den religiøse stemmen hatet. Jeg gjorde ekstreme ting, jeg innrømmer det gjerne. Mulig at jeg fikk lyst til å gjøre noe ekstra utfordrende bare for å motsi stemmen. Noen ganger vant jeg, noen ganger tapte jeg, og noen ganger skjemte jeg meg ut og framsto som en komplett idiot. (Bai 2014:130)

Den religiøse stemmen manifesterer seg også i Saras venninne, Kako. Hun fyller rollen som en slags storesøster for Sara, den som passer på at Sara ikke gjør noe dumt. I motsetning til Sara er Kako dypt religiøs, hun møter ikke menn, men kan heller virke som hun avskyr dem. Hun representerer alt det Sara ikke vil være, som hun vil bryte ut av. Sørheim påpekte i sin anmeldelse at Bai viser hvordan muslimske kvinner kan undertrykke hverandre. Dette er en av funksjonene Kako får i *Skam*. Hun bidrar til Saras skamfølelse hver gang Sara har blitt forlatt av en mann. «'Uansett hvem de er og hvor de kommer fra: De som kun følger lystene sine, kaller jeg for knulleklanen. Du må jo skjønne at du ikke kan knulle deg til lykke! Ekteskap er veien å gå, skjønner du?'"» (Bai 2014:112). Kakos formaninger blander seg med den religiøse stemmen og sprer det samme budskapet. For Sara er det på

grensen til uutholdelig, men hun svarer aldri Kako tilbake. «På den ene siden var den enorme ensomheten, og på den andre siden var det Kako. Det var som å velge mellom pest og kolera. Jeg hadde bare Kako, og Kako hadde bare meg.» (Bai 2014:114).

4.5 Forholdet til en norsk mann

Sara innleder etter hvert et forhold til Securitas-vakten Sondre, som jobber på det samme sykehjemmet som henne, men fra starten av bekymrer hun seg for om det bare er en måte å gjøre seg selv mer norsk på. Kulturforskjellene som tilsynelatende eksisterer mellom dem, vokser til enorme proporsjoner i Saras hode. Allerede på det første stevnemøtet utpeker hun seg selv som forræder overfor sine landsmenn: «[...] den dagen da kjærligheten ville ta slutt mellom oss, slik Kako alltid insisterte på, ville ikke min egen klan ta meg tilbake. Da ville jeg bli utstøtt og forhatt, en ensom binne som lukket av mennesker når hun vendte tilbake til fjellheimen.» (Bai 2014:149). Frykten for å bli forlatt og utstøtt fører til at Sara ikke klarer å tro fullt og helt på en framtid med Sondre. Den religiøse stemmen gjentar at de ikke er gift og at Nanna ikke ville godtatt det. For Sara er det en uanstendig ting å ligge med Sondre samtidig som hun prøver å få stemoren til Norge. Samtidig blir stundene med Sondre en måte for Sara å rømme fra problemene sine på. Den religiøse stemmen går i dvale og hun glemmer de andre konfliktene hun har i livet sitt.

4.6 Å leve i et kosesamfunn

Saras utenfra-perspektiv bidrar til å stille det norske samfunnet i et nytt lys. Nysgjerrig betrakter hun «kosesamfunnet» hun har kommet til, som ikke ligner i det hele tatt på det strenge regimet hun har vokst opp i. Hun er misunnelig på nordmennene som bare skal kose: «kose med mat, kose med dyr, helgekos, og kos med kjæreste.» (Bai 2014:101).

Bai skildrer også baksiden ved å være innvandrere i Norge. Prosjektet med å få stemoren til Norge er en tidkrevende og vanskelig prosess. I en scene har hun et møte med en saksbehandler i UDI. Saksbehandleren blir beskrevet som «surmaget» og negativ innstilt på å hjelpe Sara. «'Men hvordan kan jeg da få se den eneste moren jeg har?' 'Nei, jo, si det ... du kunne ha tenkt på det før du kom hit, ikke sant?'" (Bai 2014:168). Alt Sara vil gjøre er å vise temperament og demonstrere til hun blir eskortert ut av vektene. I stedet prøver hun å vise forståelse for saksbehandlerens frustrasjon over alle innvandrerne som står i kø og venter på å få hjelp.

Innvandrere i Norge som gruppe blir skildret med et humoristisk tilsnitt. Når Sara møter opp klokken åtte hos UDI, har det allerede dannet seg en lang kø med mennesker som skal møte saksbehandlere. Sara føler seg ikke hjemme i denne kaotiske situasjonen, og hun lurer på om hun er i ferd med å bli litt rasist.

[...] utlendinger har alle slags fordommer mot hverandre selv om de prater varmt med hverandre. Mens tyrkere priser sitt osmanske rike, er arabere mer enn vanlig opptatt av islam. Iranere er stolte av det gamle persiske imperiet, mens afrikanere bærer nag mot hvite menn. Polakker liker ikke pakistanere noe særlig, mens pakistanere mener det samme om polakker. Alt dette mens nordmenn ser på oss som om vi var et slags farlig, nymutert insekt. (Bai 2014:166)

Denne fremmedgjøringen kjenner Sara stadig på kroppen. Line, kollegaen på sykehjemmet, er en av få som nøytraliserer Saras følelse av å ikke høre hjemme i Norge. «Hun hadde til og med snakket med meg uten å spørre hvor jeg kom fra, som om jeg ikke var utlending.» (Bai 2014:110). Line representerer alt det norske som Sara vil internalisere. Hun er frigjort og utadvendt, og forholder seg til menn på den nonsjalante måten som Sara selv prøver å oppnå.

Tidvis føler Sara seg i stor grad isolert fra det norske samfunnet. Om hun får en sjans til innpass, griper hun den. Sondres måte å gjøre forholdet deres offisielt på, er å ta Sara med på en fest med alle vennene sine. For Sara er det en drøm som går i oppfyllelse, noe hun har ventet på siden den første gangen hun så nordmenn gå i klynger med vinflasker i poser. Hun skjønner etter hvert at det å befinne seg fysisk på innsiden, ikke er det samme som å være inkludert. Hun finner seg selv sittende på sidelinjen, ute av stand til å delta i samtalene som blir for interne, for norske selv for Sara som etter hvert har bodd i Norge i mange år. For ikke å oppfattes som arrogant, prøver hun å delta, men strever med å gjøre seg forstått. Hun stammer og sliter med å uttale enkelte ord, og situasjonen forverres av at Sondre korrigerer det hun sier. Hun føler seg som et bistandsprosjekt, en person med funksjonsvansker som trenger hjelp til hver minste lille ting.

Du er ikke invalid, sa noe inne i meg. Du trenger ingen oversetter, du jobber og snakker norsk hver dag. Norsken din klinger rart, og noen ganger går tungen i vranglås, men du er ikke tilbakestående av den grunn. Gjestene var kule og de brydde seg ikke om sånne bagateller, hvorfor skulle Sondre bry seg så mye? (Bai 2014:229)

Realitetene i Saras liv står ikke til forventningene hun hadde da hun først kom til Norge. Å eie den friheten som kommer med å være alene i et nytt og ukjent land, blir vanskeligere enn det hun på forhånd hadde sett for seg.

Jeg hadde kommet fra en kjønnssegregert skole, kantine og buss, til totalt blandete miljøer av menn og kvinner. Jeg hadde jo prøvd å trosse tradisjoner og gjøre meg fri, hva enn det betydde, men det var nesten umulig å løsrive seg fra fortiden. (Bai 2014:26)

Sara erfarer hvor vanskelig det kan være å omstille seg til en ny tilværelse i et nytt land. Samtidig er det en del av henne som søker seg tilbake til det hun kom fra. Å få hente Nanna til Norge kan sees som et uttrykk for redselen hun føler for å miste seg selv, sin identitet og sitt opphav.

Alle var hjemløse, eller rettere sagt: hjemstedløse. Det var en utrolig trist følelse, og når du først har kjent på den, vil du bære den med deg hele livet. Den var som et slags brennemerke. En tatovering som ikke kunne vaskes bort. (Bai 2014:34)

5 Namra Saleem: *I morgen vi ler* (2016)

Namra Saleem er født i 1985 og oppvokst i Sola kommune i Rogaland. *I morgen vi ler* er hennes debutroman. I tillegg er hun utdannet journalist med bakgrunn i NRK, og multiinstrumentalist i bandet Level & Tyson. Per dags dato jobber hun som kulturansvarlig i Agenda X, Antirasistisk Senters ungdomsavdeling.

5.1 Hva *I morgen vi ler* handler om

I morgen vi ler handler om Samina som vokser opp på Grønland med foreldre innvandret fra Pakistan. Faren, Hassan, har med årene begynt å praktisere islam strengere enn tidligere, og moren, Maryam, er redd for sladder fra de andre pakistanerne i nærmiljøet. Mens lillesøsteren Saira, og storebroren Atif, lettere ser ut til å innfinne seg med foreldrenes retningslinjer, sliter Samina med det i større grad. Hun vil bestemme over seg selv og hva slags liv hun skal leve. Parallelt med oppveksthistorien, følger vi Samina på vei til Grønland med datteren Selma på fem år. De skal besøke Saminas foreldre som hun ikke har sett siden før datteren ble født. Da foreldrene fant ut at Samina var gravid med en ikke-muslimsk mann, utstøtte de henne og erklærte henne død overfor andre pakistanere. Samina håper å kunne forsone seg med dem.

5.2 Resepsjon

I morgen vi ler fikk mye oppmerksomhet i media da den kom ut i mai 2016. Saleem var allerede en profilert programleder og journalist i NRK, men kanskje ligger det også noe i det Silje M. S. Norevik skrev i sin anmeldelse i Bergens Tidende: «Det litterære Norge tørster etter den gode romanen som skildrer det å vokse opp under et krysskulturelt press.» (Norevik 2016).

Den første anmeldelsen av *I morgen vi ler* er publisert i Dagbladet 21. mai 2016, skrevet av Cathrine Krøger. Tittelen lyder «Krass skildring av lille Pakistan», og Krøger triller terningkast tre. Krøger vurderer kritikken Saleem retter mot et miljø preget av sladder, konservativt kvinnesyn og sosial kontroll, som positiv. Men den viktige tematikken faller gjennom på grunn av det konstruerte og overfladiske i romanens fortelleteknikk og persongalleri. Det er først og fremst forlaget som får skylden for dette. Saleem har fått for lite

hjelp fra et redaksjonsapparat som ikke er proft nok. Synd, mener Krøger, som skriver at *I morgen vi ler* kunne blitt en god roman.

Susanne Christensen står for den andre anmeldelsen i Klassekampen, 28. mai 2016. Christensen bemerker at det er viktige tema Saleem skriver om, men også for Christensen er det for mange svake sider ved romanen. Hun vektlegger birollene som fremstår som overfladiske og lite nyanserte. Dette gjelder spesielt Saminas foreldre. Det blir aldri forklart hvorfor de behandler Samina så strengt som de gjør. Christensen er ikke blitt noe klokere på den muslimske kulturen etter å ha lest *I morgen vi ler*. Også Christensen trekker fram forlaget og den tilsynelatende mangelen på arbeid de har lagt ned i romanen: «[...] det nytter ikke å presse en forfatter fram. Man hadde tjent på å ta det mer med ro og forsøke å få til et mer sanselig språk og en større grad av indre sammenheng i de følelsesmessige konfliktene.» (Christensen 2016).

Også Minervanett.no anmeldte *I morgen vi ler*. Den er publisert 9. juni 2016 og er skrevet av Lena Ramberg. Ramberg leser Saleems tematikk som universell, noe alle kan kjenne seg igjen i. Men «gjenkjennelighet er ikke i seg selv et kvalitetskriterium» (Ramberg 2016) og det er en rekke aspekter ved romanen som er med på å trekke kvaliteten ned. Hun trekker inn kritikken som den norske samtidslitteraturen har fått for å være for innadvendt og uengasjert i samfunnet rundt seg, og mener at det er det stikk motsatte for *I morgen vi ler*, men med negativt fortegn: «[...] her adresseres aktuelle temaer direkte, mens lite er overlatt til leserens tolkning.» (Ramberg 2016). Ramberg kritiserer forfatteren for ikke å ha gått dypere ned i sitt eget materiale, som sverger til overtydelighet, noe som førte til at anmelderen satt med en «inn med teskje»-følelse gjennom lesningen av boken.

Anmeldelsen i Bergens Tidende, 9. juni 2016, er skrevet av Silje M. S. Norevik. Hun applauderer Saleem for å ta opp viktig tematikk, men også her blir svakhetene ved romanen vektlagt. Norevik mener at romanen svekkes av fortelleteknikken, at Saleem forklarer fremfor å vise. Videre svekkes den av den rotete kronologien og mangelen på dynamikk. Også Norevik mener romanen bærer preg av dårlig redaksjonelt arbeid: «Skal man hjelpe frem nye litterære stemmer bør man gi dem grunnleggende kunnskaper om hvordan en god roman bør bygges opp.» (Norevik 2016). Romanen får terningkast fire, mens forlaget får terningkast to.

«Spennende tematikk skaper ikke nødvendigvis spennende litteratur», skriver Ida Vågsether i Stavanger Aftenblad, 25. juni 2016. Hun anerkjenner den gjenkjennelige tematikken som *I morgen vi ler* beskjeftiger seg med, men igjen er det ikke nok til at det blir en god roman. Romanen er preget av «dårlig språk og klisjefulle vendinger» (Vågsether

2016). I Vågsethers øyne er det til en viss grad bedre når romanen foregår i tredjeperson fremfor videodagbok-scenene, men heller ikke her går den i dybden av verken karakterer eller historie. *I morgen vi ler* får terningkast tre.

Terningkast tre får den også av Maria Årolilja Rø i Adresseavisen, 23. juli 2016. Rø mener romanen, gjennom språk og form, bærer preg av Saleems bakgrunn som journalist: «Formuleringer som passer fint inn i en reportasje, faller ikke like heldig ut i skjønnlitterær sammenheng.» (Rø 2016). Også Rø nevner det overfladiske aspektet ved romanen. Samina fremstår som endimensjonal og «mangler tilstrekkelig egenart» (Rø 2016). At romanen ikke dreier seg om tvangsekteskap eller æresdrap, kan det nesten virke som om anmelderen er skuffet over. Skildringene av foreldregenerasjonen er det Rø gir mest skryt for.

Den siste anmeldelsen er å finne i Fædrelandsvennen, 26. oktober 2016, skrevet av Vilde Slagstad Imeland. Hun gir *I morgen vi ler* terningkast fire. Igjen påpekes det at boka ikke når litterært opp bortsett fra i tematikken. Til tross for at det er en oppvekstroman, mener Imeland at språket ikke følger Saminas utvikling: «Selv om Samina blir eldre, forblir refleksjonsnivået på et slags tenåringsnivå [...]» (Imeland 2016). Også Imeland kritiserer Saleem for at hun forteller fremfor å vise ettersom historien skrider fram. Å skrive om et viktig tema er altså ikke nok når de litterære kvalitetene ikke holder mål.

Av de seks anmeldelsene jeg har vist til, er det stor enighet blant anmelderkorpset. *I morgen vi ler* holder ikke mål når det gjelder de litterære kriteriene. At den tar for seg viktige og dagsaktuelle temaer, er det også enighet om, men dette viser seg å ikke være nok. Tre av anmelderne mente også at noe av grunnen til den dårlige kvaliteten, lå hos forlaget og det svake redaksjonelle arbeidet med manuset.

5.3 Struktur og fortellemåte

Handlingen i *I morgen vi ler* foregår på tre forskjellige plan, der tidsaspektet er med på å markere skillene mellom dem. Den første foregår i et fortidsperspektiv, det er her det meste av handlingen utspiller seg. Disse kapitlene dreier seg om Saminas oppvekst og starter idet familien flytter fra Stavanger til Oslo, i åpningskapitlet. I et kronologisk narrativ følger vi Samina fra tidlig ungdomsskolealder frem til hun er ferdig utdannet ved London Film School. Fortelleinstansen er auctoral, leseren har alltid tilgang til Saminas tanker og følelser.

Samtidig finnes det kapitler som markerer brudd med den ovennevnte hovedhandlingen. Disse kapitlene utspiller seg i nåtid. Samina er tidlig i tredveårene og har fått en datter, Selma. Kapitlene er sentrert rundt én dag og begynner med Saminas og Selmas

reise til Grønland for å besøke Saminas foreldre som hun ikke har sett på seks år. Det korte tidsrommet er trukket ut og varer fra romanens begynnelse til den slutter. Også her er fortelleinstansen aural.

Det siste bruddet er videodagbøkene som leseren får visualisert i tekst, markert i kursiv. Her skifter fortelleinstansen fra aural til personal, tiden fra preteritum til presens. Det er Samina som snakker, henvendt til en kameralinse. Videodagbøkene består av 16 kapitler, hvor Saminas tanker og følelser står i fokus, men fortalt direkte av henne.

5.4 Mer norsk enn pakistansk?

«– Jeg føler at nordmennene har kidnappet deg fra meg. Hva er det de gir deg som vi ikke kan? Du er ikke en av dem, husk det.» (Saleem 2016:219), sier Saminas mor til henne og sitatet kan sies å være førende for handlingen i *I morgen vi ler*. Som annengenerasjons innvandrere med foreldre fra Pakistan, opplever Samina å stå i kryssilden mellom forventningene fra familien og fra det norske samfunnet. Hva Samina vil med livet, er ikke det samme som hva foreldrene vil for henne og dette er kimen til konflikt mellom dem.

Foreldrene er tradisjonelle i den forstand at de ønsker et arrangert ekteskap for sin datter med en mann de har godkjent for henne. Samina derimot vil forelske seg på egne premisser og oppleve kjærlighet slik den blir fremstilt i litteratur og på film.

Det å være muslim var egentlig lettere før jeg ble interessert i gutter. For nå er det slik at jeg konstant er i et dilemma. Et dilemma som kunne vært enklere om de guttene jeg ble betatt av, tilfeldigvis viste seg å være muslimer de også, men fram til nå har ikke det vært tilfellet. (Saleem 2016:169)

For Saminas foreldre handler det om frykten for at hun skal bli for norsk og glemme sitt opphav. De er skeptiske til impulser fra det norske samfunnet, slik som klasseturer og juleball, men det er utfordrende og problematisk å holde datteren borte fra det. Forsøkene deres på å få datteren til å innrette seg mer etter islam, fører bare til at Samina trekker seg unna. I en scene blir hun satt opp til et møte med en potensiell ektemann under dekke av søndagsmiddag. Samina blir rasende, men er ikke i stand til å uttrykke seg overfor familien.

Hun visste at hun hadde muligheten til å si nei, og foreldrene hadde ikke tvunget henne til å gå med på noe som helst. Men det som plaget henne, var det at de hadde ført henne bak lyset på denne måten ... Og kanskje var det sviket fra søsteren som såret henne mest.» (Saleem 2016:154)

Selv om det aldri er snakk om tvang, føler Samina likevel på presset. Dette fører til at hun alltid må inngå kompromisser med foreldrene. Hun legger drømmen om å bli filmregissør på hylla og utdanner seg til å bli bibliotekar i stedet. Hun får flytte inn med venninnen så lenge det holdes skjult for de andre pakistanerne og hun ikke gjør skam på familien.

5.5 Radikaliseringen

For Samina er det tydelig at foreldrene har blitt strengere både mot sine barn og på hvilken måte de praktiserer islam. Spesielt gjelder dette faren, og Samina mistenker at hans nyvunne interesse for islam har mye å gjøre med araberens Faruq. Jo mer innpass Faruq får i Hassans liv, desto mer distanserer Hassan seg fra barna og familielivet – «[...] hvis jeg må velge mellom å være en god far eller en god muslim, velger jeg det siste. Fordi jeg bryr meg om det som skjer med meg, med oss, etter døden.» (Saleem 2016:186).

Skam er et av virkemidlene Faruq bruker for å hevde seg i familien. Han går aktivt inn for å få faren til å skamme seg ved å påpeke hva Allah ville syntes om det han foretar seg. Deretter går han inn som veilederen, den som sørger for at familien holder seg på den rette sti. Samina vil ta til motmæle, men er ikke i stand til å gjøre det.

Hun hater Faruq, ikke bare fordi han ødela forholdet faren deres hadde til familien, men også fordi han representerer de folka som hun alltid har hatt problemer med. Folk som dømmer, som tror de er bedre enn andre, og som tar på seg gudssrollen og prøver å kontrollere andre. (Karim 2016:216)

Ryktetekulturen som dominerer i det pakistanske miljøet spiller også en rolle i begrensningene Saminas foreldre setter for barna. Kanskje handler det også om hva Wikan påpeker; at det blir viktigere for innvandrere å leve etter strengere kulturelle og religiøse regler enn det de gjør i hjemlandet for å bevare sin etniske identitet og for å opprettholde grenser i det nye landet (Wikan 2003:185). Spesielt barna vil merke hvordan dette er med på å innskrenke deres bevegelsesfrihet siden de ofte har kontakt med storsamfunnet på en annen måte enn det foreldrene har.

Saleem berører noe av denne tematikken i *I morgen vi ler*. Hun skisserer opp hvordan faren en gang i tiden drømte om å bli filmregissør, men at han av grunner Samina ikke vet noe om, la drømmen på hylla. Hun skriver også om hvordan Samina minnes Hassan som en god far tidlig i barndommen, hvordan han engasjerte seg og tok barna med på forskjellige aktiviteter, men at han sakte, men sikkert fjernet seg mer fra dem ettersom årene gikk. Selv

om Samina opplever det som at det er hun mot foreldrene, får ikke Maryam tilskrevet de samme religiøse beveggrunnene som faren. Hun er muslim, men det kan leses som om det først og fremst er sladrekulturen innad i det pakistanske miljøet som får henne til å vokte over Samina. I romanen fremheves følgende: «*Mamma pleide å si at hun ville klippe av meg vingene*» (Saleem 2016:137). Samina gruer seg til å vokse opp og bli kvinne for på et tidspunkt vil det føre til et oppgjør mellom henne og moren. Jo mer Samina utvikler seg i den retningen hun selv vil, desto mer friksjon oppstår det mellom henne og moren. I en scene har Maryam falt over dørstokken og hun ligger på bakken og vrir seg i smerte. Samina er ikke i stand til å hjelpe henne, men står bare og ser på moren som har det vondt. «Hun tenkte på hvor patetisk mora så ut der hun lå og krøllet seg. Hun hatet de triste øynene hennes, øynene som var fulle av selvmedlidenhet.» (Saleem 2016:250).

I motsetning til Samina, kan det virke som om søsknene hennes har lettere for å gå med på kravene foreldrene setter til dem. Både Atif og Saira gifter seg arrangert, men etter hvert som handlingen skrider frem, blir det også tydelig at de på hver sin måte har utfordringer innad i ekteskapene. Til tross for forskjellene mellom de tre søsknene, opprettholder de et bånd mellom seg og Samina føler at de støtter henne i avgjørelsene hun tar. Kanskje er det også en måte for Atif og Saira å gjøre opp for seg. De har selv erfart hva et arrangert ekteskap innebærer og i stedet for å presse Samina inn i det samme, oppmuntrer de henne til å gå sin egen vei. Det kommer aldri fram hvor søsknene befinner seg i bildet når Samina drar for å oppsøke foreldrene. Atif ringer henne rett før hun skal trykke på ringeklokken, han oppmuntrer Samina og sier at det kommer til å gå bra.

5.6 Eksilet

«*Jeg vet at de aldri ville gjort noe 'loco', som å æresdrepe meg.*» (Saleem 2016:118), sier Samina i en av videodagbøkene. Likevel er det noe i henne, en følelse kanskje, av at hun ikke helt kan forutsi hva reaksjonen deres vil være om hun tøyer grensene for langt. Konsekvensen for Samina blir eksil. Hun utstøtes av familien, men blir boende i samme by som dem. Å få barn med en ikke-muslimsk mann utenfor ekteskap, er for Saminas foreldre det verste som kunne ha skjedd med datteren. «*En gang spurte jeg mamma: 'Hvis du måtte velge, ville du da at jeg skulle ha gifta meg med en som ikke var muslim, eller forblitt ugift for resten av mitt liv?'*» (Saleem 2016:118). Moren svarer at hun heller vil at datteren skal leve alene for resten av livet. Når Samina forsøker å gjenoppta kontakten etter seks år, er det et kort øyeblikk hvor det kan virke som om Maryam vil være villig til å gå i dialog med datteren. Men hun får ikke

sjansen, hun blir skjøvet til side av Hassan som ikke vil komme datteren i møte, men skyve henne bort nok en gang, ut fra bygningen og familien. «Foreldrene har alltid fortalt henne om hvor åpen og tilgivende Allah er, derfor har hun alltid hatt et håp om at faren også en gang skal klare å være like åpen og tilgivende.» (Saleem 2016:293).

6 Det feministiske frigjøringsprosjektet

Det finnes et prosjekt i *Izzat. For ærens skyld*, *Skam* og *I morgen vi ler* som binder dem sammen. En frigjøringskamp som, på tvers av romanenes historier og karakterer, handler om det samme: Å bryte ut og eie sin egen frihet, sin egen kropp og seksualitet. Hver enkelt roman skildrer forskjellige utfordringer og hindringer, utfallet er ikke det samme for verken Noreen, Sara eller Samina. De har alle forskjellig bakgrunn, forskjellige drømmer for framtiden sin, men felles for dem alle er at de selv ønsker å bestemme hvordan de skal leve livene sine.

6.1 Religionen og kulturen – to sider av samme sak?

I *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*, som først og fremst tar for seg æresdrap, skriver Wikan at hun «[...] viker tilbake fra å si 'kulturer' eller 'samfunn'» (Wikan 2003:20). Hun understreker også at æresdrap skjer på tvers av religioner, trosretninger og ikke-religiøse, uansett hvor i verden de befinner seg. Dette er et viktig poeng å få frem, og jeg mener at det nå er mulig å se på de tre romanene i et slikt perspektiv. Det er et perspektiv hvor det vil være fruktbart å skille mellom kulturen de lever i, og religionen som gjelder innad i den kulturen. Jeg vil undersøke om det er enkelte aspekter ved historiene som er mer kulturelt betinget enn de er religiøse, og omvendt. Jeg vil også vektlegge hvordan noen av de hovedpersonene vi følger, slett ikke ender opp som ikke-troende ved romanens slutt. Det er ikke gitt at de alle kaster fra seg religionen og plutselig avslutter sitt personlige forhold til gud. Én av dem gjør det, men målet er å vise hvordan noen av karakterene skaper rom for sin tro, til og med etter at de har gjennomgått svært traumatiske opplevelser.

I de tre romanene opplever hovedpersonene en slags form for krise i forhold til sin religion, som i alle tilfellene er islam. De finner seg selv tvilende til, eller føler seg sviktet av, sin gud. De utsettes for prøvelser, men å vende seg til gud, søke seg til gud for trøst og trygghet, fremstår som umulig for dem. Det verdslige livets utfordringer gir ikke rom for åndelig kontakt med høyere makter. Til tross for håpløsheten i situasjonene de befinner seg i, er veien lang å gå før det er snakk om et endelig brudd med sin tro. I siste instans er det bare Noreen som erklærer at hun ikke lenger tror på gud.

Det religiøse aspektet er i liten grad fremtredende i *Izzat. For ærens skyld*. Æresbegrepet og handlingene som blir utført i ærens navn, blir langt på vei forklart kulturelt.

Til tross for dette skinner det gjennom at Noreen og familien er muslimer. Blant annet kommer dette til uttrykk i farens indignasjon over at Noreens mannlige, indiske psykolog ikke er muslim selv. Psykologen kan derfor umulig forstå faren, selv om Noreen for første gang opplever at en fagperson forstår hva hun sliter med. Religionen blir synligere etter hvert som Noreens situasjon tilspisser seg og blir farligere for henne. I en scene der familiemedlemmene diskuterer om de skal drepe henne hvis hun ikke går med på å gifte seg, blir en av onklene beskrevet som en svært religiøs mann. Skildringen er ironisk ment siden det er han som først ytrer forslaget om å ta livet av henne, men at han åpenbart må ha glemte at Koranen forbyr tvangsekteskap (Karim 2009:110). I tiden fram mot bryllupet henvender Noreen seg til gud for å be om hjelp. Men gud er fraværende. Han dukker bare opp i ordene til slektningene hennes som, når Noreen spør om hvorfor de gjør dette mot henne, svarer med at det er guds vilje. Å holde Koranen over hodet hennes er et symbol på dette.

Tvangsekteskapet markerer dagen da Noreen slutter å tro.

Jeg gråter fremdeles, men ber ikke lenger Gud om hjelp. Han har ikke hjulpet meg før, og i dag har jeg mistet troen på ham. Jeg har ingen grunn til å tro på ham. Jeg ga ham tillit, og han ga meg smerte. Dette skjer jo med hans vilje. Han var aldri der for meg, og vil heller aldri være der. Jeg søkte til Gud for å slippe dette. For meg var han større enn alt, og jeg trodde på ham. Men han er ikke større enn noe. Han finnes ikke. (Karim 2009:121)

For Noreen er det uforståelig at gud lot tvangsekteskapet skje. At han lot henne gjennomgå all den smerten for et liv hun ikke kan leve. Noreens brudd med religionen er også et signal om at hun akter å leve livet sitt på den måten hun selv vil. Ikke slik slektningene hevder at gud vil hun skal leve. Betydningen ære har for Noreens familie blir i stor grad forklart kulturelt – den er deres kapital. Når tvangsekteskapet blir en nødvendig konsekvens for å redde æren, blir religionen trukket inn som en form for årsaksforklaring og det henvises til at det er guds vilje.

«Jeg tenker også at Allah ikke kan være så firkanta som mamma og pappa mener, at han kanskje ikke henger seg opp i hvem jeg forelsker meg i, og at han tilgir.» (Saleem 2016:223). Saminas foreldre er sterke i sin tro, selv tviler hun. I London støter hun på en tidligere klassevenninne, Sawera. Sawera har giftet seg med en etnisk norsk mann og måtte flytte til London fordi familien hennes ikke godkjente ekteskapet. Møtet med Sawera får Samina til å reflektere over valgene hun selv står overfor. Hun bestemmer seg for aldri å vike fra handlingene og beslutningene hun tar, ikke flykte fordi familien ikke godkjenner det. Å få et større blikk på den verdenen hun lever i, hjelper henne også til å formulere hva det er hun

vil. Hun leser om en imam i Oxford som vier muslimske kvinner og kristne menn. Hun leser tekster av muslimske feminister som skriver om å være muslim på sine egne premisser: «Det var første gangen hun skjønnte at hun kunne fortsette å være muslim og samtidig lete etter den store kjærligheten.» (Saleem 2016:281). Den litt diffuse ideen om «den store kjærligheten» er det som først og fremst driver Samina, ikke bort fra sin tro, men på leting etter en mer tolerant variant av islam. En variant av islam som hun må skape og formulere for seg selv, og deretter leve etter. At det finnes lærde som også tolker islam i en sånn retning, hjelper henne godt på vei.

Jeg er ferdig med å la andre diktere hvordan jeg burde leve livet mitt. Jeg er lei av at det finnes en gruppe mennesker som ikke klarer å forstå at døtrene deres kan få et lykkelig liv selv om de ikke velger det samme livet som foreldrenes deres gjorde. Jeg er lei av at de jentene som faktisk gjør et annerledes valg, ender opp med å måtte gjemme seg eller rømme til et annet land. (Saleem 2016:284)

Sara ble født med lenker. Hun kjemper hardt for å komme seg fri. Allerede på første side sier hun: «Etter alt jeg hadde vært igjennom, følte jeg ikke lenger at jeg hadde en religion. En gud. Jeg falt mellom to stoler, både når det gjaldt religion og kultur.» (Bai 2014:5). Selv om hun kanskje står uten gud, slipper hun ikke unna formaningene. Den religiøse stemmen er med henne overalt. Den fyller henne med skam når hun gjør noe hun ikke burde gjøre. Det religiøse aspektet i Saras liv manifesterer seg også i venninnen Kako: «For den religiøse delen av meg var hun fremdeles kilden til renhet. Hun var en engel. En som levde i sølibat og i samsvar med Gud, noe jeg visste at jeg ikke gjorde.» (Bai 2014:75). Det er tydelig at uansett hvor hardt Sara prøver å legge fra seg religionen, så lar hun seg ikke slippe av seg selv, og heller ikke av en av de få menneskene hun omgir seg med. Kanskje er det også noe i henne som ikke tør å gi helt slipp heller. «Den skammen det var å bli forlatt av Gud, var nådeløs.» (Bai 2014:199) – og om den er nådeløs, hvem tør da å gi helt slipp på en gud man har vokst opp med?

Nannas død virker på en måte som en forløsning for Sara. Hemmeligholdelsen av forholdet til Sondre har lenge tynget henne med dårlig samvittighet, og nå som hun ikke lengre kan fortelle det til Nanna, er byrden litt lettere å bære. Samtidig er dødsfallet en måte å bli dratt rett inn i religionen igjen. Plutselig må Sara forholde seg til den muslimske begravelsen og alle dens ritualer, ritualer hun selv ikke kjenner til lenger. Frem til dette har denne delen av religionen vært ikke-eksisterende for Sara, og hun lar seg passivt lede av norske sykepleiere og imamer med velmenende råd. På egen hånd ville hun ikke klart å gi

Nanna en verdig, muslimsk begravelse, ene og alene fordi hun ikke vet hvordan det foregår. I tillegg føler hun at hun er delaktig i noe hun ikke lenger burde ha tilgang til:

Jeg følte et stikk av ubehag av å spasere i Guds hus når jeg hadde gjort så mye imot den religiøse stemmen. Så langt hadde jeg vært med menn jeg ikke var gift med, jeg hadde solt meg toppløs, jeg hadde til og med oppsøkt en mannlig gynekolog. (Bai 2014:270)

Dødsfallet kunne vært en total frigivelse av byrden Sara har båret på hele livet. I stedet må hun innse at hun ikke slipper unna.

Ringene av sex/religion/skam var sluttet for meg etter Nannas bortgang. Hennes død og min rolle som veloppdratt sørgende datter var et faktum. Det tunge religiøse begravelsesritualet hadde kastet meg tilbake i tid, og den ga ikke plass til noe utagerende sexliv med en fremmed mann. Det etterlot meg i stedet med en enda større skam. (Bai 2014:280)

Skammen Sara hele tiden har følt på, vokser idet Nanna dør. Det er et paradoks siden Nanna hele tiden fremsto som den siste barrieren Sara måtte bryte ned for å leve det livet hun lengter etter. I stedet sørger hun som en ordentlig muslimsk kvinne, og setter forholdet til Sondre på vent i en lengre periode. Nannas dødsfall blir en måte for Sara å innse at hun ikke kommer til å slippe unna sin religiøse bagasje og stemmen hun bærer med seg. Denne innsikten kommer til henne noen måneder etter begravelsen. Hun er tilbake i jobb, har ordnet opp med Sondre og de er blitt enige om å gi forholdet en sjanse. Sittende under et kastanjetre, mens hun kjenner nordavinden blåse, er det som om hun slutter fred med den religiøse stemmen: «Jeg visste at stemmen ikke ville forsvinne med det første, men det bekymret meg ikke. Jeg hadde funnet en annen stemme jeg heller ville lytte til. Min egen.» (Bai 2014:290).

6.2 Kulturen

Å sette et klart og tydelig skille mellom religionen og kulturen i de tre romanene, er ingen enkel oppgave. Det er mange aspekter som glir inn i hverandre, som er lenket til hverandre, som om de ikke kan eksistere om de ikke gjør det på tvers av religionen og kulturen.

Et aspekt jeg vil trekke frem som kan sees som kulturelt betinget, er den sosiale kontrollen som blir utøvet i større eller mindre grad i de tre romanene. Den sosiale kontrollen varierer i styrke, og er ikke alltid like lett å få øye på, kanskje fordi den i noen tilfeller blir fremstilt som foreldrenes måte å vise omsorg og kjærlighet til barna sine. Men den er der, den

utøves og fungerer som en innskrenking av først og fremst jenters bevegelsesfrihet. I de tre romanene er protagonistene utsatt for forskjellige former for sosial kontroll. Enten det er av familiemedlemmer, naboer eller øvrige medlemmer av lokalsamfunnet. Felles er frykten for sanksjoner og at rykter skal bli spredd. Dette henger sammen med æresbegrepet. Æren kan først mistes når det er offentlig kjent, noe som «alle» vet. Enhver situasjon har potensiale til å bli feiltolket og misforstått. Til tross for at protagonistene er innforstått med dette, havner de alle i situasjoner, frivillig eller ikke, hvor risikoen for å bli sett er stor. For det er nettopp dette overvåkende blikket de alltid er utsatt for. Det er de andre som ser dem, dømmer dem og snakker om dem videre.

Sara, som bor uten familie i Norge, er redd for sitt eget nabolag på Tøyen. Å vise seg offentlig med Sondre er noe hun utsetter så lenge hun kan. Etter press fra ham gir hun til slutt etter, og i kapitlet kalt «Noahs ark» tar hun ham med til sin egen bydel. Sondre er nordmannen på utenlandsferie; svært entusiastisk og nysgjerrig på alt han ser. Sara derimot er tilbaketrukket og stresset, og registrerer hver eneste kjente person. Hendene har hun plassert i lommene, slik at de ikke skal holde hender. Sara er på bristepunktet når det gjelder hva hun kan takle, og som for å rømme fra det hele, drar hun med seg Sondre inn på en tilfeldig passerende buss. Idet hun tror at hun kan puste lettet ut, får hun øye på Saba, en venninne fra studietiden. Sondre tolker dette som et hyggelig gjensyn, men Sara er livredd for Sabas blikk og gjør alt hun kan for å gjemme seg. I hodet har hun allerede formulert sladderer hun er sikker på at Saba vil spre:

I dag så jeg Sara i Tøyengata sammen med en norsk gutt. Jeg vedder på at de ikke kommer til å være sammen i mer enn tre måneder. Han vil bare knulle henne. Når skal hun finne seg en skikkelig iransk mann og slå seg til ro? Hun er bare så bortkommen og sørgelig. (Bai 2014:192)

Noreen er den som opplever de mest fatale konsekvensene på grunn av sosial kontroll. Hun dømmes til tvangsekteskap av familien. Den sosiale kontrollen forekommer både i Norge og Pakistan, og den kommer til uttrykk i den mest eksplisitte formen; fysisk og psykisk mishandling. Den går også ut på å kutte Noreens kontakt med omverdenen. Hun får ikke møte venninner eller ta telefonen, familiemedlemmene er de eneste hun kan prate med. Noreen gjør sitt beste for å ivareta farens anseelse og ære, men det er ikke nok. Et par blikk og noen ord som hun veksler med gutten hun er forelsket i, er nok til at hun blir fratatt sine rettigheter og sin integritet. Deretter starter den systematiske ødeleggelsen av hennes person og presset om at hun snart må gifte seg, øker. Dette fører til at Noreen prøver å begå

selvmord. Verken lege eller familie forstår hvorfor hun gjør det, men situasjonen er blitt uutholdelig for henne. Det blir tydelig på hvilke måter Noreen er ansvarlig for farens og familiens ære. «Slik som sladderer flyr i gatene her hver gang noen har gjort noe spesielt, vet jeg hvor lang tid det ville ta før praten om meg ville være i gang hvis jeg har noe med gutter å gjøre. Og et slikt rykte ville, uansett hva sannheten var, skade pappas ære.» (Karim 2009:81).

I *I morgen vi ler* er det pakistanske miljøet i Oslo lite nok til at Samina føler blikket på seg i situasjoner hun vet ikke sømmer seg for henne. I en scene har hun tatt et par øl med Sverre, som hun er betatt av. Når hjemturen begynner å nærme seg, uroer hun seg for å gå til t-banestoppet sammen med ham. Hun er redd for å bli sett.

På Majorstuen var det mange taxier, og mange pakistanske sjåførere som ventet på kunder og sikkert ikke hadde noe bedre å finne på enn å studere menneskene som gikk forbi. Hun var redd de ville se henne, kjenne henne igjen og avsløre alt for foreldrene hennes, selv om hun i prinsippet ikke gjorde noe galt. (Saleem 2016:135)

I morgen vi ler inneholder også et paradoks angående individet som blir sett av en gruppe mennesker. Samina frykter ikke bare de norsk-pakistanske blikkene, men også blikket fra sine egne venner. Det skjer da hun tar følge med Rolf, uteliggeren som hun pleier å diskutere de store spørsmålene med. De er begge brisne og Samina reflekterer over følelsen av at de er likeverdige, at det egentlig ikke er noen forskjell mellom dem selv om Samina har jobb og et hjem, og Rolf ikke har noe. Samtidig får hun øye på vennegjengen, og øyeblikkelig trekker hun seg unna Rolf og tar farvel med ham. Under påvirkning av blikkene viser Samina en side av seg som kan kalles feig, da hun ikke tør å stå for vennskapet med en mann som ikke har gjort henne noe ondt. «Hun kunne kjenne de stikkende blikkene i ryggen. Malin sitt blikk, som ikke trodde på henne. Jon sitt blikk som tenkte at hun var rar, og Rolf sitt blikk som var skuffet over at hun ikke hadde våget å innrømme at de var venner.» (Saleem 2016:227).

6.3 Om å ta kroppen og seksualiteten tilbake

Nok et aspekt ved frigjøringsprosjektet i romanene, omhandler det man kan kalle den seksuelle og kroppslige frigjøringen. I *Jomfruhinner og hijab. Hvorfor Midtøsten trenger en kjønnsrevolusjon* skriver Eltahawy om at muslimske kvinner må kjempe frem en sosial og seksuell revolusjon for virkelig å bli frie og selvstendige individer «[...] hvis fysiske integritet er ivaretatt, både i hjemmet og utenfor.» (Eltahawy 2015:109). Eltahawy viser

hvordan konservative teologer tolker Koranen slik at det fremdeles kan utøves kontroll over kvinners autonomi. Kvinnens kropp er familiens og kollektivets anliggende. Den er en valuta som skal omsettes i ære og anseelse. Derfor er det avgjørende at kvinnen er ærbar, ikke besudlet, men ren og uskyldig til ektemannen skal gjøre krav på jomfrudommen hennes. Å selv kunne bestemme over sin egen kropp, sitt eget liv, sin egen bevegelsesfrihet, er avgjørende for at kvinner og menn, religiøse og ikke-religiøse, skal være likestilte.

Hva består i så fall den seksuelle og kroppslige frigjøringen av i *Izzat. For ærens skyld, Skam* og *I morgen vi ler*? Hva er felles for disse tre kvinnene som kjenner på følelsen av ikke å ha kontrollen når det gjelder sin egen kropp og sin egen seksualitet? Jo, at de opponerer mot et system og en kultur som gjør krav på denne bestemmelsesretten. Som gjør jomfrudom og seksualitet til et felles anliggende og som overvåker den konstant for ikke å miste ansikt. Også dette handler om blikket. Å bli sett, men også våge å se tilskuerne i øynene. Har man ikke ære, kan man heller ikke møte blikkene til menneskene rundt seg.

Og alle tre, Noreen, Sara og Samina, kjemper mot dette. Samina blir utstøtt av det pakistanske miljøet, erklært død av sine foreldre fordi hun får barn utenom ekteskapet med en ikke-muslimsk mann. Samina lar alltid tvilen komme foreldrene til gode. Selv om hun bevitner eksempler der datteren blir utstøtt, så tror hun alltid at foreldrene til slutt vil akseptere det og tilgi henne. Det skjer aldri. Samina finner seg selv stående uten primærfamilien, fordi hun gikk imot de rådende normene. Til tross for all tvilen og usikkerheten, vet hun innerst inne at det hun gjør er riktig. Hun vet at det ville være galt for henne å gå med på å la foreldrene arrangere et ekteskap med en mann de har funnet til henne. Samina vil forelske seg på egne premisser og ha sex på egne premisser. Dette er hennes frigjøring; å ta eierskapet over sin kroppslige autonomi.

Også for Sara handler det om å ta tilbake kroppen sin. Hun er preget av en streng religiøs oppvekst, hvor det har blitt preket om at begjær er en synd. Menn og kvinner har vært separerte fra hverandre. Hun vet at hun vil legge dette skambelagte tankegodset bak seg, men sliter med å få det til. I det sekulariserte Norge burde det være mulig å få fritt spillerom, men her opplever hun det problematiske ved å leve i to kulturer. På den ene siden føler hun seg skyldig i sine landsmenns blikk, på den andre får hun ikke grep om norske menn og hvordan de forholder seg til sex, kjærlighet og ekteskap. Sara prøver og feiler, blir såret samtidig som hun er redd for å såre sine nærmeste.

Det er under mer drastiske omstendigheter at Noreen må kjempe for sin rett til å bestemme over egen kropp. I en hytte med jordgulv og uten innlagt elektrisitet forventer både ektemann og svigerfamilie at ekteskapet skal fullbyrdes. Dette er å regne som voldtekt fordi

det skjer mot Noreens vilje. Noreen frykter det øyeblikket Hussain skal gjøre henne til sin kone. Hun vet også at om hun lar det skje, vil det være den siste barrieren som blir brutt ned. Det vil være hennes resignasjon, en måte å vise at hun overgir seg. Med et verdisett ervervet fra et samfunn der mann og kvinne i større grad er likestilte, kan hun ikke la det skje. «Han [faren] visste at gjennom den oppdragelsen han hadde gitt meg hadde jeg fått en sterk personlighet og egne meninger, men dersom jeg ble voldtatt hadde jeg gitt opp, og levd i det helvetet han hadde dømt meg til.» (Karim 2009:124). Noreen setter livet på spill for å flykte og overlever mot alle odds etter alt hun har vært gjennom.

Disse tre beretningene viser at realiteten for noen kvinner fremdeles er slik at det ikke er de selv som bestemmer over egen kropp. Det er det fedrene deres, brødrene og ektemennene som gjør. Romanene formidler også uretten i dette, hvordan liv og familieband blir ødelagte fordi kvinnene er de som er ansvarlige for familiens ære, at den æren skal forbli intakt samtidig som de selv ikke har noen ære, men derimot føler skam over sin egen kropp og seksualitet. Opprøret i hver historie er nødvendig for at det skal skje endringer. Eltahawy skriver: «Å velge å gjøre opprør, å la være å adlyde, har en høy pris (ikke minst sosialt) som ikke alle er i stand til å betale. Å bli utstøtt av familien i et samfunn som legger stor vekt på sosiale bånd, er en grusom og farlig ting.» (Eltahawy 2015:160). Det kan ikke understrekes nok hvor viktig disse historiene er for alle kvinner som selv har kjent på kroppen at det ikke er de som bestemmer over den.

7 Litteraturen i samfunnet

7.1 De skamløse jentene

Høsten 2017 ga Amina Bile, Sofia Nesrine Srour og Nancy Herz ut boka *Skamløs*. Den er et resultat og en videreføring av debatten de igangsatte i 2016, da de skrev kronikker i Aftenpostens Si;D om å knuse glasshus og å eie sin egen skam og sin egen kropp. Merkelappen skamløs bruker Bile, Srour og Herz med ironi. De skriver: «Så selvsagt er vi skamløse hvis det er synonymt med å ikke ta innover oss skammen som andre prøver å påføre oss. Selvsagt er vi skamløse hvis skamløs er synonymt med å være fri.» (Bile et.al 2017:7) «Vår tids Berit Ås» har Hadia Tajik omtalt de tre jentene som (Tajik 2017). De møter kritikk både fra muslimske konservative og innvandringskritikere. Kritikken de reiser mot negativ sosial kontroll i lukkede miljøer der æreskodeksen står sterkt, og reaksjonene de mottar på at de ytrer seg om det, viser at dette er høyst aktuelle og betente temaer i det norske samfunnet.

Det er 21 år siden Nasim Karim utga *Izzat. For ærens skyld*, men fremdeles er negativ sosial kontroll, tvangsekteskap samt skam- og æreskultur en realitet for noen kvinner. At de skamløse jentene viderefører debatten i 2017 er et bevis på det. Det Bile, Srour og Herz jobber for i dag, kan sees i sammenheng med det jeg har pekt på som frigjøringsprosjekter i *Izzat. For ærens skyld*, *Skam* og *I morgen vi ler*. I en av samtalen som Bile, Srour og Herz fører mellom seg i *Skamløs*, spør Herz om jentene først og fremst tenker på prosjektet de jobber for som kvinnekamp. De diskuterer viktigheten av at deres egen frigjøring både er feministisk og antirasistisk, feminismen deres må være interseksjonell. Samtidig ser de også på det som en kamp for helt grunnleggende menneskerettigheter. «Det handler om noe så grunnleggende som retten til å være den du er, retten til å leve fritt, retten til å ta egne valg.» (Bile et.al 2017:158). De er også enige om at det må komme til et brudd med det patriarkalske systemet, der menn ikke lenger legger føringer for hvordan kvinner skal leve livene sine. Alt dette er også ført i pennen av de kvinnene jeg har valgt å trekke frem i denne oppgaven: Noreen som motsetter seg tvangsekteskapet, som rømmer fra Pakistan og får ekteskapet annullert av den norske staten; Samina som blir boende i Oslo, til tross for at hun er erklært død i foreldrenes pakistanske miljø; Sara som gjør sitt beste for å kvitte seg med skammen hun lever med, til fordel for et liv hun selv har lagt premissene for. Dette er også historier som føyer seg inn i det koret som de skamløse jentene har ledet an i det siste året.

Det er historier som har eksistert i forkant, som fremdeles eksisterer og som vil fortsette å eksistere. Det er historier som er viktige å lytte til, både for de som selv kan kjenne seg igjen i det, og for de som ikke aner at dette er realiteten for noen. Om fremtiden sier Amina: «[...] jeg vil at det skal være like naturlig for meg å stå opp for en hvit jente, som det skal være naturlig for henne å stå opp for meg [...] Og at det er naturlig for minoritetsbarn å prate med foreldrene sine.» (Bile et. Al 2017:157).

7.2 Romanenes plass i den norske samfunnsdebatten

Skjønnlitteratur kan ha en politisk funksjon. Den kan være ment til å kritisere for å føre til endring, for å påvirke og opplyse. Den kan ha slagkraft og sette premisser for hvordan man tenker, føler og handler. *Izzat. For ærens skyld, Skam og I morgen vi ler* inneholder alle en kritikk rettet mot en ukultur i den kulturen hovedpersonene er født inn i, som de i større eller mindre grad identifiserer seg med, vil ta vare på eller gå bort fra. Det er viktig at personer med førstehåndskunnskap tør heve stemmen og peke på det som ikke er rett. Det gjelder uansett hvor man kommer fra og hvem man er. I dette ligger det også en risiko, risikoen for ikke å bli trodd, tatt seriøst, bli gjemt eller glemt. Det finnes også en risiko for at det man forteller kan bli misbrukt av de som ikke jobber mot det samme målet. Slik de skamløse jentene skriver: «[...] misbruker rasister og høyrepopulister historiene våre som bevis for fordommene sine, og gjør oss til poster girls for en generaliserende ideologi vi ikke kunne vært mer uenige i.» (Bile et.al 2017:8). Det er et minefelt å bevege seg i, men desto viktigere er det å gi rom for de stemmene som har kjent kulturens negative sider på kroppen.

Også Eltahawy adresserer problematikken med hvordan historiene hennes blir mottatt og reaksjonene hun får når hun kritiserer kjønnsforskjeller i Midtøsten og Nord-Afrika. «Hvis høyresiden drives av fordekt rasisme, lider venstresiden til tider av en implisitt rasisme som den bruker til å uthule min rett til å bestemme hva jeg kan si og ikke.» (Eltahawy 2015:33). Disse kvinnene kritiserer for å forbedre, for å bidra til en positiv endring, for å oppfordre andre kvinner til å våge å gjøre det samme. Også i Norge er debatten om multikultur, innvandring og integrering blitt stadig mer polarisert, og ofte er det Fremskrittspartiet som legger premissene for hvordan debatten skal føres. Midtbøen et.al. skriver om Fremskrittspartiet: «The party has continued to play a key role especially in debates about immigration and integration, domains which it has had political control of since entering the government with the Conservatives in 2013.» (Midtbøen et.al 32:2017). Partiene til venstre derimot, kan sies å ha gått stille i dørene når det gjelder disse debattene, av frykt for å fremstå

som rasistiske og innvandringsfiendtlige (Goffeng 2017). Hva slags posisjon får de litterære beretningene om de problematiske sidene ved kulturen de skildrer, i det politiske feltet? Blir kritikken de utøver tatt på alvor og lyttet til? *Izzat. For ærens skyld* skapte debatt da den ble utgitt i 1996. Den sammenfalt med Walid Al-Kubaisis *Min tro, din myte* (1996) og Unni Wikans *Mot en ny norsk underklasse* (1995). Disse tre utgivelsene kan sees som utløsende faktorer for at innvandringsmiljøer og spesielt kvinnenenes situasjon i disse miljøene, ble satt på dagsorden (Torgersen 1996). Karim var også aktiv i denne debatten etter at hun ga ut sin roman, og har de senere årene vært engasjert i kampen mot tvangsekteskap.

I tillegg til å være skjønnlitterær forfatter, er også Bai en aktiv samfunnsdebattant. Hun blogger gjennom blogg.no og er frontet av Nettavisen. Hun opplever ofte å stå i kryssilden mellom både de som mener hun er islamofob på grunn av kritikken hun retter mot islam, og høyreekstreme som slutter seg til kritikken hennes, men unnlater å se nyansene i det hun skriver (Bjerke 2016).

Saleem er fast spaltist i Stavanger Aftenblad. Hun tar ofte for seg temaer som kan sees i sammenheng med *I morgen vi ler*, slik som sladrekulturen, å vokse opp som annengenerasjons innvandrere i Norge og karakteren Sana i *Skam*. *I morgen vi ler* ble av mange sett i sammenheng med «de skamløse jentene» og debatten de utløste, selv om det ikke var intendert fra forfatterens side. Samtidig uttalte hun at romanen var et oppgjør med sladrekulturen som for mange oppleves som spesielt sterk i pakistanske miljøer (Sandve 2016). Også Bile, Srour og Herz snakker om taxisjåfører som stiller inngående spørsmål om hvem de er og hvor de kommer fra, og om frykten for å bli observert av mennesker i nærsamfunnet på feil sted til feil tid.

Det varierer hvor mye hver enkelt roman har skapt av debatt i etterkant av utgivelsene. I forlengelsen av de skjønnlitterære bidragene er forfatterne også engasjerte i samfunnsdebatten som dreier seg om den samme type problematikk som de skriver om i romanene. I 2017 kom regjeringen med en handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Det er ingen direkte resultat av nettopp de tre romanene, poenget er heller betydningen av kvinner som står frem og forteller sine historier, fiktive eller ei. Det er ikke bare Karim, Bai, Saleem og de skamløse jentene, men også flere andre kvinner. Betydningen av at kvinnene som kritiserer befinner seg innenfor den spesifikke kulturen som kritiseres, kan ikke understrekes nok. Det er vitnesbyrd og erfaringer kjent mot egen kropp.

7.3 Romanenes plass i norsk litteraturhistorie og - forskning

Romaner av og om kvinner med muslimsk minoritetsbakgrunn har fått lite omtale i norsk litteraturhistorie og -forskning. I Per Thomas Andersens *Norsk litteraturhistorie* fra 2012 er et enkelt avsnitt dedikert til litteratur skrevet av forfattere med kulturell bakgrunn utenfor Norden. Khalid Hussains *Pakkis* fra 1986 blir trukket frem som det første eksemplet på denne type litteratur i Norge. I nordisk sammenheng regnes Jonas Hassen Khemiri som det store gjennombruddet med *Ett öga rött* (2003). Sveriges samtidslitteratur er i større grad preget av denne type litteraturen enn det Norge har vært. Karims *Izzat. For ærens skyld* blir nevnt, men ikke beskrevet noe nærmere.

Den offentlige samtalen om hva som skal inngå i den norske samtidskanon, er en stadig pågående samtale, og listen over kanoniserte verk er ikke en fastsatt liste, men stadig i endring. Magnus Nilsson skriver om arbeiderlitteraturens gjennombrudd i den svenske litterære offentligheten, som skjedde i to steg; rundt 1910 og på begynnelsen av 1930-tallet (Nilsson 2008:293). Han ser dette i sammenheng med «innvandrerlitteraturen», litteratur skrevet av forfattere med «eksotisk etnisitet»:

[E]n av effekterna av denna sammankoppling av arbetarklassen med de samhälleliga moderniseringsprocesserna blev att författare ur arbetarklassen kom att tilldra sig interesse av samma anledning som idag de etnisk definierade författarna, nämligen som «rapportörer» från miljöer som ansågs vara av stor betydelse för en pågående samhällsomvandling.» (Nilsson 2008:293).

Også for den norske litterære offentlighetens del, vil det være interessant å rette blikket mot den såkalte «innvandrerlitteraturen». Norge blir stadig mer heterogent, og man kan anta at litteratur skrevet av forfattere med minoritetsbakgrunn, før eller siden vil bli ansett som *norsk* litteratur, på samme måte som arbeiderlitteraturen etter hvert ble en del av svensk litterær offentlighet.

8 Konklusjon

Et sted mellom den «ekte nordmannen» med de norske verdiene, og foreldrene med sin kulturelle og religiøse bagasje som de har tatt med seg fra hjemlandet, står Noreen, Sara og Samina. De skildrer vanskelighetene med å balansere mellom to kulturer, to forskjellige sett av forventninger om hvem de burde være.

Det er ikke deres feil at de tenker som de gjør og bekymrer seg sånn for hva andre tenker, de ble bare født inn i den verdenen de ble født i, og selv om de nå bor i Norge, kan de ikke slippe unna den, på samme måte som det føles som om jeg heller ikke kan unnsnippe. (Saleem 2016:118)

sier Samina om foreldrene sine i en av videodagbøkene hun fører. Utsagnet kan gjelde for alle tre.

Allikevel så er det nettopp forsøkene på å unnsnippe, å bryte fri, som har vært hovedfokuset i denne oppgaven. Frigjøringen som hovedpersonene forsøker å gjennomføre, har jeg satt i et feministisk perspektiv. Dette har vært et viktig poeng, fordi det først som sist dreier seg om kvinnekamp. Slik Nora en gang brøt med Helmer i Ibsens *Et dukkehjem*, har våre protagonister brutt med sine ekteskap, sin kulturelle og religiøse bagasje og sine foreldre. Og slik som det finnes utallige varianter av hva som skjedde med Nora etter at døren ble slått igjen, kan man også tenke seg de forskjellige versjonene om hvordan det går videre med Noreen, Sara og Samina. Fellesnevneren må være følelsen av plutselig å stå på utsiden av et fellesskap man tidligere pleide å tilhøre, og å måtte skape seg et nytt livsgrunnlag basert på egne premisser.

Relevante begreper for oppgaven har vært skam, ære og negativ sosial kontroll. Det er dagsaktuelle ord, men spennet i utgivelsesår viser også at de har vært til stede i norsk litteratur lenge. Begrepene er til stede i romanene. Enten eksplisitt, slik som i *Izzat. For ærens skyld*, eller mer implisitt, som når Samina diskuterer ryktekulturen i det pakistanske miljøet med sin mor. Ved å legge til grunn en forståelse for hva skam, ære og negativ sosial kontroll betyr i disse spesifikke kontekstene, mener jeg at man også er bedre rustet til å forstå hvorfor protagonistene kjemper for å frigjøre seg fra et system som holder dem nede. Systemet nærer på nettopp disse begrepene, bruker dem som våpen og pressmidler til å innskrenke det enkelte individs frihet.

Inspirert av Wikan har jeg sett det nødvendig å sette et skille mellom religion og kultur i enkelte henseender. Målet har vært å nyansere så godt det lar seg gjøre innenfor oppgavens rammer. Samtidig er det mange aspekter ved disse to som eksisterer tett ved inn i hverandre. Tidvis kan det være vanskelig å skille mellom hva som er religiøst betinget, og hva som kan forklares kulturelt. Wikan har lagt vekt på at æresbegrepet må forklares kulturelt, og dette har jeg forsøkt å forholde meg til, spesielt i analysen av *Izzat. For ærens skyld* der æreskodeksen og -gruppen er et viktig tema. Videre er også skam og sosial kontroll ikke ukjente begreper for norsk majoritetskultur, selv om måten de kommer til uttrykk på i romanene kanskje ligger fjernt fra den gjennomsnittlige nordmanns hverdag.

I lys av litteratursosiologiens nøkkelord «litteraturen i samfunnet» har jeg forsøkt å tegne et bilde av romanenes plass i det norske samfunnet. Verkene bærer i seg en tydelig kritisk røst, de er ikke bare «kunst for kunstens skyld», men søker å favne bredere enn det. De vil oppnå endring, belyse temaer som det ikke blir snakket nok om. Romanene kan sees som innlegg i en polarisert debatt om innvandring, integrering og multikultur. Effekten av hver enkelt roman i seg selv er ikke stor, men det er summen av alle stemmene som fører frem til endring. Til tross for romanenes samfunnsrelevans, har de per dags dato fått lite omtale i norsk litteraturhistorie og -forskning. Det er nærliggende å tro at dette med tiden vil endre seg, slik Nilsson viste til hvordan arbeiderlitteraturen etter hvert ble en del av svensk litterær offentlighet. Interessant i denne sammenhengen vil det også være å se på hvordan fremtidige utgivelser av denne typen litteratur, vil arte seg. Romanene jeg har presentert i denne oppgaven ble kritisert for den manglende litterære kvaliteten. Om dette vil endre seg i årene som kommer, gjenstår å se.

8.1 Mine refleksjoner

I *Skams* serieavslutning har Sana invitert vennegjengen til feiring av eid etter at ramadan er over. Episoden uttrykker samhold og solidaritet på tvers av hudfarge, religion, seksuell orientering og etnisitet, der alle snakker med hverandre og spiser fra det samme bordet. Mot slutten av episoden klinker bestikk mot glass og Jonas, en av de sentrale karakterene, stiller seg på en stol for å fremføre en tale som Sanas venner har skrevet til henne. Den begynner slik: «Kjære Sana, denne talen er til deg. Og du får den fordi det du inviterer oss til i dag, velter amerikanske presidenter i morgen» (Andem 2017:15.41).

Det er lett å miste oversikten i en verden preget av uro og konflikter. Når nyhetsbildet domineres av humanitære katastrofer og millioner av mennesker på flukt, samtidig som terror

utøves for å spre frykt, og den frykten nærer et gammelt hat vi trodde vi hadde begravd for lenge siden, er det enkelt å tro at ingenting lenger kan hjelpe, at det ikke er noe som kan gjøres fordi det ikke vil føre fram. Men det fører fram og litt er bedre enn ingenting.

Verkene jeg har presentert i denne oppgaven vil kanskje bli lest av noen som der og da trengte historien om Noreen og æren, Saras skam eller Saminas latter, historien om kvinnene som bryter opp og bryter ut. Kanskje vil romanene bli lest av noen som bare trengte å høre hva Saminas far pleide å si til henne: «Først det er vanskelig, men i morgen vi ler» (Saleem 2916:299). Og om ikke i morgen, så kanskje dagen etter det.

Litteraturliste

Ahmed, Sara. 2004 [2014]. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press

Ali, Mah-Rukh. 1996. «En debatt som ikke fører oss noen vei» i

Samora utgave 2

Andem, Julie. 2017. *Skam*. NRK.

<<http://skam.p3.no/2017/06/24/kjaere-sana/>> Nedlastet 10.12.2017

Andersen, Per Thomas. 2001 [2012]. *Norsk litteraturhistorie*. Universitetsforlaget

Bai, Mina. 2014. *Skam*. Juritzen Forlag

Berg, Anne-Jorunn, Flemmen, Anne Britt & Gullikstad, Berit. 2010. *Likestilte norskheter*.

Om kjønn og etnisitet. Tapir Akademisk Forlag

Bile, Amina, Srour, Sofia Nesrine & Herz, Nancy. 2017. *Skamløs*. Gyldendal Norsk Forlag

Bjerke, Siv Elisabeth. 2016. «Mina Bai: – Jeg kritiserer muslimer for å se fremskritt» i

Nettavisen <<https://www.nettavisen.no/meninger/mina-bai---jeg-kritiserer-muslimer-for-a-se-fremskritt/3423255819.html>> Nedlastet 11.12.2017

Brekke, Toril. 30.05.1996. «Modig om den muslimske manns ære» i

Dagbladet <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?documentId=020002199605300084&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Christensen, Susanne. 28.05.2016. «Cherry bomb» i

Klassekampen <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=05501020160528298767&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Eide, Harriet. 18.04.1996. «En ørefik til vårt trangsyn» i

Aftenposten <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?documentId=055007199604180108&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Eltahawy, Mona [oversatt av Gunnar Nyquist]. 2015. *Jomfruhinner og hijab. Hvorfor*

Midtøsten trenger en kjønnsrevolusjon. Gyldendal Norsk Forlag

Goffeng, Espen. 2017. «En venstreside på villspor» fra

NRK <<https://www.nrk.no/ytring/en-venstreside-pa-villspor-1.13685623>> Nedlastet 29.11.2017

Helsedirektoratet. 2017. «Sosial kontroll»

<<http://www.forebygging.no/Ordbok/Q-A/Sosial-kontroll/>> Nedlastet 11.12.2017

Hjulstad, Guri. 28.03.2014. «Umiddelbar» i
Trønder-Avisa <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=020080201403286ffbde93845b142314c77fd86b24fb87&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Imeland, Vilde Sagstad. 26.10.2016. «Æreskultur og klaustrofobi» i
Fædrelandsvennen <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=055034201610263151576&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Justis- og beredskapsdepartementet. 2017. *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017-2020)*.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/e570201f283d48529d6211db392e4297/handlingsplan_rettent-til-a--bestemme-over-eget-liv.pdf> Nedlastet 10.12.2017

Karim, Nasim. 2009 [1996]. *Izzat. For ærens skyld*. Cappelen Damm

Krøger, Cathrine. 21.05.2016. «Krass skildring av 'lille Pakistan'» i
Dagbladet <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=05500720160521805de85181434366ccf170ba67ed02c0&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Midtbøen, Arnfinn H, Steen-Johnsen, Kari & Thorbjørnsrud, Kjersti. 2017. *Boundary Struggles. Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*. Cappelen Damm

Nilsson, Magnus. 2008. «Litteratur, etnisitet och föreställningen om det mångkulturella samhället» i
Samlaren <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:352253/FULLTEXT01.pdf>>
Nedlastet 23.11.2017

Norevik, Silje M. S. 09.06.2016. «Forutsigbart mot friheten» i
Bergens Tidende <<https://www.bt.no/kultur/i/WvgGk/Forutsigbart-mot-friheten>>
Nedlastet 23.11.2017

Ramberg, Lena. 09.06.2016. «Overtydelig oppvekstroman» i
Minervanett.no <<https://www.minervanett.no/overtydelig-oppvekstroman/>> Nedlastet 23.11.2017

Rø, Maria Årolilja. 23.07.2016. «Vond generasjonskløft» i
Adresseavisa <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=020001201607232b640a5de546be8985a13b84c809a0b0&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Saleem, Namra. 2016. *I morgen vi ler*. Tigerforlaget

Sandve, Gerd Elin Stava. 2016. «Tar oppgjør med sladrekultur» i

Dagsavisen <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=055006201605184c391b7463160d41e93fe054537a8277&serviceId=2>> Nedlastet 10.12.2017

Skjeldal, Eskil. 24.02.2014. «Religiøs skam» i

Vårt Land <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?method=&pdfUrl=%2FproxyTest%2F%3Fid%3D055024201402243KgBIF0fgnzq1AJsOS21vx2F000201010s00%26x%3D3d745a69232bf3b4c9db87cf5a487b6f&documentId=05502420140224179980&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Stewart, Frank Henderson. 1994. *Honor*. The University of Chicago Press

Svedjedal, Johan. 1997. «Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden» i

Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle. Studentlitteratur

Sørheim, Erle M. 26.04.2014. «En flyktnings kamp med seg selv» i

Dagbladet <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?documentId=05500720140426f474c23f47a0498959d26e7e05042fc4&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Tajik, Hadia. 2017. «De 'skamløse' kvinnene, Nancy Herz, Sofia N. Srour og Amina Bile, er vår tids Berit Ås» i

Aftenposten <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/8rn2E/De-skamløse-kvinnene_-Nancy-Herz_-Sofia-N-Srour-og-Amina-Bile_-er-sin-generasjons-Berit-As--Hadia-Tajik> Nedlastet 29.11.2017

Torgersen, Tom B. [redaktør]. 20.03.1996. *Til debatt: Forstår vi innvandrere ihjel?*. Oslo: NRK1 <<https://tv.nrk.no/serie/til-debatt/fakm46001296/20-03-1996>> Nedlastet 10.12.2017

Vågsether, Ida. 31.03.2014. «Forfriskende og ujålete» i

Stavanger Aftenblad <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=020009201403311742190&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Vågsether, Ida. 25.06.2016. «Klisjefylte kulturkonflikter» i

Stavanger Aftenblad <<http://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=020009201606252918621&serviceId=2>> Nedlastet 23.11.2017

Wikan, Unni. 2003. *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*. Universitetsforlaget